

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

Практичний посібник

Опубліковано Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ
(БДІПЛ)
вул. Медова, 10
Варшава 00-251,
Польща
www.osce.org/odihr

© БДІПЛ/ОБСЄ 2015 р.

Усі права застережені. Зміст цієї публікації може вільно копіюватися та використовуватися для навчальних та інших некомерційних цілей за умови, що будь-яке відтворення тексту публікації міститиме посилання на БДІПЛ/ОБСЄ як на джерело інформації.

ISBN 978-92-9234-923-3

Оформлення: Нона Рейтер

Фотографія на обкладинці: ©BildBox Bildagentur GmbH
Фотографії, використані в публікації: ©Alamy Limited

Надруковано у Польщі компанією Polygrafus Jacek Adamiak

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

Практичний посібник

Зміст

Передмова	9
Вступ	13
1. Комплексний підхід до боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті	14
2. Для чого потрібен цей посібник?	15
3. Як користуватися посібником	15
4. Законодавство та місцевий контекст	16
ГЛАВА I	19
1. ЦО ТАКЕ ЗЛОЧИН НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ?	20
1.1 Два елементи	20
1.2 Характерні ознаки	21
1.3 Упереджене ставлення чи ненависть?	22
2. ЧИМ ВІДРІЗНЯЮТЬСЯ ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ ВІД ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ?	23
2.1 Права людини та рівність	24
2.2 Наслідки для жертви	24
2.3 Наслідки для громади	24
2.4 Питання безпеки	25
3. НАВІЩО ПРИЙМАТИ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ БОРЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ?	26
3.1 Практичні аргументи	26
3.2 Теоретичні аргументи	27
3.3 Чи є законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті дискримінаційним?	28
4. ПОВ'ЯЗАНІ ПОНЯТТЯ	29
4.1 Геноцид	29
4.2 Антидискримінаційні закони	30
4.3 Мова ворожнечі	30
5. МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ	31
6. ВИСНОВОК	33

Вступ	37
1. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 1: ІСТОТНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЧИ ПОСИЛЕННЯ ПОКАРАННЯ?	39
1.1 Істотне правопорушення	39
1.2 Посилення покарання	39
1.3 Коментар	41
1.3.1 Додаткові міркування	44
2. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 2: ЯКІ ЗАХИЩЕНІ ОЗНАКИ НЕОБХІДНО ВКЛЮЧИТИ В ЗАКОН?	45
2.1 Критерії включення захищених ознак	45
2.1.1 Незмінні або основні характеристики	45
2.1.2 Соціальний та історичний контекст	46
2.1.3 Питання імплементації	46
2.2 Виключені ознаки	47
2.3 Найчастіше захищені ознаки	47
2.3.1 Раса	48
2.3.2 Національне походження/етнічне походження/етнічна приналежність	50
2.3.3 Національність	51
2.3.4 Релігія	51
2.4 Ознаки, які часто захищені законом	51
2.5 Ознаки, які рідко захищені законом	52
2.6 Коментар	53
3. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 3: ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВУ ЗЛОЧИНУ – ВОРОЖЕ СТАВЛЕННЯ ЧИ ДИСКРИМІНАЦІЯ?	55
3.1 Модель ворожнечі	55
3.2 Модель дискримінаційного вибору	57
3.3 Коментар	57
4. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 4: ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ, ПРИНАЛЕЖНОСТІ ТА ПОМИЛКОВОГО СПРИЙНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖЕРТВИ	59
4.1 Зв'язок та приналежність	59
4.2 Помилкове сприйняття	60
4.3 Коментар	60

5. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 5: ЯКІ ДОКАЗИ ПОТРІБНІ ТА ЯКА СТУПІНЬ НЕОБХІДНОЇ ВМОТИВОВАНОСТІ?	61
5.1 Які докази підтверджують наявність мотиву?	61
5.2 Змішані мотиви	64
5.3 Коментар	66
6. ОСНОВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗАКОНОДАВЦІВ	67
ГЛАВА III	71
ОБСЄ	72
МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ	78
ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ	79

Передмова

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) застосовує комплексний підхід до вирішення проблеми безпеки з часу свого заснування у 1975 році як Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Саме тому діяльність ОБСЄ охоплює не лише військово-політичні та економічні аспекти безпеки, а й людський вимір. До останнього належать захист прав людини та основоположних свобод, сприяння реалізації принципу верховенства права і розвитку демократичних інститутів, утвердження толерантності та недопущення дискримінації. Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ, що розташоване у Варшаві, займається переважно питаннями, що належать до сфери людського виміру.

Злочини, скоєні з мотивів нетерпимості до певних груп суспільства, називають злочинами на ґрунті ненависті. Такі злочини потенційно можуть призвести до розколу суспільства та породити цикли насильства і помсти. Саме тому злочини на ґрунті ненависті вимагають рішучого реагування.

На засіданні Ради міністрів у Маастрихті в грудні 2003 року¹ країни-учасниці ОБСЄ колективно визнали небезпеки, пов'язані зі злочинами на ґрунті ненависті, та взяли на себе зобов'язання щодо боротьби з ними. Згодом країни-учасниці ОБСЄ прийняли цілий ряд рішень, якими уповноважили БДІПЛ працювати над проблемою злочинів на ґрунті ненависті.² Країни-учасниці зобов'язались «розглянути питання про введення в дію або посилення, якщо необхідно, законодавства, яке забороняє дискримінацію або підбурювання до скоєння злочинів на ґрунті ненависті...»³. Цей посібник має практичну спрямованість і покликаний допомогти країнам-учасникам виконати це зобов'язання.

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті відіграє важливу роль. Засуджуючи у прямій формі упереджене ставлення, воно надсилає правопорушникам чіткий сигнал про те, що у справедливому і гуманному суспільстві така поведінка є неприйнятною. Визнаючи шкоду, завдану жертвам, закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті дають зрозуміти жертвам та громадам, до яких вони належать, що система кримінальної юстиції слугує для їхнього захисту.

---

1 Рішення Ради міністрів ОБСЄ №4/03 (Маастрихт, 2 грудня 2003 року).

2 Рішення Ради міністрів ОБСЄ №12/04 «Толерантність і недискримінація» (Софія, 7 грудня 2004 року); Рішення Постійної ради №607 «Боротьба з антисемітизмом» та №621 «Толерантність і боротьба з расизмом, ксенофобією і дискримінацією»: <www.osce.org/mc/documents.html>.

3 Рішення Постійної ради №621 «Толерантність і боротьба з расизмом, ксенофобією і дискримінацією»: <www.osce.org/mc/documents.html>.

Законодавство, особливо кримінальне, відображає цінності суспільства. Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті не лише показує, наскільки у суспільстві цінується рівність, а й сприяє розвитку таких суспільних цінностей. Однак це можливо лише за умови, що закони дійсно виконуються. Якщо ж законодавство щодо злочинів на ґрунті ненависті не застосовується, це підриває повагу до всіх законів та послаблює принцип верховенства права.

Для ефективного реагування на злочини на ґрунті ненависті в рамках кримінального законодавства необхідно зрозуміти, як буде застосовуватись на практиці конкретний закон про злочини на ґрунті ненависті, а також визначити, чи обрані законопроекти сприяють розумінню закону та полегшують його застосування. Таким чином, цей посібник послідовно пов'язує законодавство з його застосуванням на практиці.

Сподіваємось, що цей посібник слугуватиме практичним інструментом впровадження ефективного законодавства. Ми заохочуємо країни-учасниці активно поширювати цей посібник та перекладати його за підтримки БДПЛА. Крім того, БДПЛА й надалі пропонує свою підтримку країнам-учасницям, які планують розробку нових законопроектів або перегляд вже існуючого законодавства, використовувати цей посібник як орієнтир.

У процесі розробки та підготовки цього посібника ми керувались необхідністю зробити його універсальним для багатьох різних правових систем у регіоні ОБСЄ. Розроблена робоча методологія ґрунтується на різноманітних шляхах історичного розвитку, традиціях та нормативно-правових базах, з-поміж яких були визначені спільні елементи. Поставлених завдань вдалося досягти шляхом створення Робочої групи, до складу якої увійшли експерти з правових питань як з країн, що мають законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, так і з країн, де таке законодавство відсутнє. Робоча група обговорила обсяг та зміст цього посібника, а також надала детальні зауваження щодо запропонованих проектів. Крім цього, експерти з правових питань з різних країн ОБСЄ поділилися своїми ідеями та пропозиціями щодо процесу загалом – шляхом участі у круглих столах або під час редагування проектів посібника. Було запрошено експертів з різних дисциплін, які займаються професійною діяльністю у цій сфері – зокрема, прокурорів, суддів, представників громадських організацій та політиків. Це дозволило забезпечити ретельну та всебічну перевірку проектів посібника.

Подяка

Цей посібник був підготовлений Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ) у співавторстві з експертом-консультантом з питань кримінального права Еллісон Джерноу.

БДІПЛ висловлює подяку всім, хто взяв участь у цьому проекті і присвятив йому свій час та зусилля. Ми також виражаємо особливу подяку членам Робочої групи.

Публікація цього посібника стала можливою завдяки щедрій фінансовій підтримці урядів Австрії та Німеччини.

Робоча група

Пол Лежандр - (правозахисна організація Human Rights First, Сполучені Штати Америки);

Д-р Асуман Инкеоглу - (Стамбульський університет Bilgi, Туреччина);

Майкл Ліберман - (Антидефамацияна ліга, Сполучені Штати Америки);

Аліна Плата - (Міністерство юстиції Румунії);

Д-р Андреас Штегбауер - (суддя, Німеччина);

Олександр Верховський - («Інформаційно-аналітичний центр «Сова», Росія).

Учасники круглих столів

Урядові організації

Федеральне міністерство з європейських і міжнародних справ Австрії та Федеральне міністерство внутрішніх справ Австрії; Генеральна прокуратура Азербайджану; Міністерство безпеки Боснії і Герцеговини; Генеральна прокуратура та Міністерство закордонних справ Хорватії; Міністерство внутрішніх справ Чеської Республіки; Міністерство юстиції та правопорядку Угорщини; Міністерство внутрішніх справ Латвії; Міністерство внутрішніх справ Литви; Міністерство юстиції Нідерландів.

Неурядові організації

Чеська Республіка: Мирослав Мареш (Університет імені Масарика); **Словаччина:** фонд «Відкрите суспільство»; **Бельгія:** Центр рівних можливостей та протидії расизму; Міжнародна асоціація прокурорів (Елізабет Хоу); Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини.

Вступ

Злочини на ґрунті ненависті – це прояви нетерпимості у формі насильства, що мають величезний вплив не лише на безпосередню жертву, але й на групу, з якою ідентифікує себе жертва. Такі злочини послаблюють згуртованість громади та підривають суспільну стабільність. Таким чином, негайне та рішуче реагування є важливою умовою забезпечення безпеки як окремих громадян, так і суспільства в цілому.

Злочини на ґрунті ненависті відрізняються від інших видів злочинів мотивом, яким керується правопорушник. У зв'язку з тим, що мотив, як правило, не відіграє суттєвої ролі для доведення основних елементів злочину, його рідко розслідують настільки детально, щоб виявити справжню причину скоєння злочину. Якщо в системі кримінальної юстиції не використовується поняття «злочин на ґрунті ненависті», то мотив не визнається основним елементом правопорушення, а отже, існування злочинів на ґрунті ненависті залишається непоміченим.

Насправді злочини на ґрунті ненависті характерні тією чи іншою мірою всім країнам.⁴ Як правило, у країнах з ефективними механізмами збору даних статистика демонструє вищий рівень злочинів на ґрунті ненависті у порівнянні з тими країнами, де ефективні системи збору інформації відсутні. Проте у цих країнах результати соціопитувань та дані, надані громадськими організаціями та іншими спостерігачами, можуть свідчити про те, що існує проблема, яка не визнається та не вирішується в рамках існуючих систем.

Незалежно від того, є в країні окремі закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті чи ні, такі злочини все одно мають місце, а їх наслідки для жертви та її громади є надзвичайно серйозними. Навчання працівників правоохоронних органів, прокуратури та судів для забезпечення розуміння злочинів на ґрунті ненависті та ефективного реагування на них дозволяє суттєво зменшити шкоду, яку завдають такі злочини.

Хоча у багатьох країнах-учасницях ОБСЄ прийняті закони, які дозволяють посилювати покарання за злочини на ґрунті ненависті, вони застосовуються непослідовно. Чітке, конкретне та зрозуміле законодавство підвищує ймовірність того, що працівники правоохоронних органів будуть його застосовувати. Крім того, ефективне законодавство дозволяє створити базу для виявлення інцидентів та збору даних. Хоча наявність законодавства

---

⁴ Див. «Злочини на ґрунті ненависті у регіоні ОБСЄ: інциденти та реагування. Річний звіт за 2007 рік», - БДІПА/ ОБСЄ, 2008 р.: <<http://tandis.odihr.pl>>, а також звіти Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) про моніторинг в окремих країнах: <http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ECRI/2-Country-bycountry_approach/default.asp#TopOfPage>.

у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті – це лише частина рішення проблеми злочинів на ґрунті ненависті, у поєднанні з іншими інструментами воно може стати потужним каталізатором змін у соціальних поглядах.

1. Комплексний підхід до боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті – це лише один з багатьох інструментів, які країни можуть використовувати для протидії цим злочинам.

Існує багато інших елементів комплексної національної програми подолання насильства з мотивів упередженого ставлення, включаючи освіту, інформаційну діяльність та навчання.

Конкретні кроки включають в себе:

- навчання працівників органів кримінальної юстиції з питань розслідування злочинів на ґрунті ненависті, роботи з жертвами та ведення судових справ;
- збір достовірних даних про злочини, скоєні з мотивів упередженого ставлення, незалежно від того, чи розслідуються такі злочини як злочини на ґрунті ненависті;
- забезпечення відшкодування збитків в рамках цивільного законодавства в частині антидискримінаційних норм;
- створення органів по боротьбі з дискримінацією, наділених повноваженнями надавати підтримку жертвам злочинів, скоєних на ґрунті ненависті, та особам, постраждалим від дискримінації;
- проведення інформаційної роботи у громадах та налагодження стосунків між ними та правоохоронними органами, що дозволить жертвам почуватись впевнено, повідомляючи про злочини; та
- проведення освітньої роботи з населенням (особливо молоддю) з питань толерантності та недопущення дискримінації.

БДІПЛ пропонує країнам інструменти, які можуть допомогти їм у реалізації кожного з цих напрямків, а також надає різноманітну підтримку з метою забезпечення ефективності законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. З детальною інформацією щодо діючих програм допомоги можна ознайомитись у Главі III даного посібника (таблиці «Комплекс інструментів БДІПЛ для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, розроблений для країн-учасниць» та «Комплекс інструментів БДІПЛ для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, розроблений для громадянського суспільства»).

2. Для чого потрібен цей посібник?

Існує безліч різноманітних міжнародних та регіональних інструментів, які заохочують вдосконалювати процес реагування на злочини, скоєні на ґрунті ненависті. Закони проти таких злочинів необхідно розробляти, усвідомлюючи практичні наслідки вибору тих чи інших законодавчих положень. При цьому країни, які бажають переглянути або змінити своє законодавство у цій сфері чи внести до нього поправки, зіткнуться з обмеженістю ресурсів.

Мета цього посібника – в простій, зрозумілій та доступній формі визначити орієнтири для країн з розробки законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Хоча у посібнику і наводяться приклади передового досвіду та розглядаються ризики, ми все-таки уникаємо директивного підходу. Законодавство має розроблятися з урахуванням того факту, що злочини на ґрунті ненависті нерозривно пов'язані зі специфічним соціальним контекстом. Крім цього, на розробку законів та нормативно-правових актів у цій сфері впливають також правові традиції кожної країни.

Враховуючи зазначені фактори, цей посібник:

- визначає основні питання, які стоять перед законодавцями;
- наводить приклади законодавчих положень, обраних у різних країнах;
- містить коментарі щодо наслідків використання тих чи інших підходів;
- включає рекомендації щодо вирішення різних проблем (якщо такі рекомендації є достатньо універсальними або фундаментальними, а тому можуть бути корисними);
- надає відомості про інші додаткові ресурси, які можуть бути використаними як доповнення до інформації, що міститься у посібнику.

Цей посібник покликаний допомогти країнам при підготовці та прийнятті нового законодавства або у разі перегляду та вдосконалення чинних законів.

Визнаючи важливу роль законодавства у боротьбі зі злочинами на ґрунті ненависті, країни-учасниці [ОБСЄ] будуть ... за необхідності звертатись до БДПЛА за допомогою у розробці та перегляді такого законодавства. — Рішення Ради міністрів №4/03, (Маастрихт, 2003 р.)

3. Як користуватися посібником

Хоча у тексті посібника зустрічаються деякі спеціальні технічні та юридичні терміни, він написаний цілком доступною мовою та призначений не

лише для експертів з правових питань. Сподіваємось, що це видання стане корисним довідником для законотворців, працівників правоохоронних органів та інших зацікавлених осіб.

- В Главі I обґрунтовується необхідність законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті та визначені ключові питання. Багато питань розглядаються у загальних рисах, оскільки вони більш детально аналізуються в Главі II.
- Глава II присвячена питанням розробки законопроектів та містить приклади з практики різних країн. Тут визначаються ключові політичні питання, які стоять перед авторами законопроектів, та наводяться коментарі щодо наслідків кожного рішення. В кінці цієї глави коротко викладені основні рекомендації.
- Глава III містить перелік джерел та ресурсів для зацікавлених читачів, які можуть бути корисними для подальшого вивчення цієї теми (там, де можливо, вказуються друковані джерела та їх електронні версії, доступні в мережі Інтернет).

Посібник не вимагає наявності у читачів попередніх знань про законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті та не має на меті надати вичерпний огляд наукових дискусій стосовно цієї проблеми. Водночас в ньому пропонується огляд ключових питань щодо суті, мети та необхідності прийняття відповідних законів, щоб ознайомити читачів із загальними аргументами «за» та «проти» такого законодавства.

4. Законодавство та місцевий контекст

У посібнику неодноразово підкреслюється необхідність розробки законодавства з урахуванням досвіду окремої країни. Законодавство буде максимально ефективним у разі його розробки за результатами всеохоплюючого та широкого громадського обговорення. У цьому контексті термін «громадський» повинен включати наукове та суспільне обговорення питання. Такий підхід дозволяє підвищити рівень дискусії та може призвести до зміни існуючої громадської думки. Крім цього, діалог та дискусія з представниками громадськості можуть призвести до формування іншого бачення практичних питань (наприклад, таких як «Хто найчастіше стає жертвою?», «З якими перешкодами зіштовхуються жертви у пошуках правосуддя?» та «Яка природа скоєних правопорушень?»). Така інформація дозволяє зробити процес розробки законодавства більш ефективним, чіткіше визначаючи соціальні цілі, що переслідуються. БДПІА закликає законодавців враховувати знання та досвід громадськості при розробці або внесенні змін до законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

Важливість такого діалогу, а також інших елементів ефективної методології розробки законодавства, пояснюється у практичних посібниках,

підготовлених такими міжнародними організаціями, як Міжпарламентський союз та Організація економічного співробітництва та розвитку.⁵

---

5 «Парламент і демократія в XXI столітті: керівництво з належної практики», - Міжпарламентський союз [Parliament And Democracy in the Twenty-First Century: A Guide To Good Practice]: <<http://www.ipu.org/dem-e/guide/guide-1.htm>>; «Розробка законопроектів та правове регулювання в Центральній і Східній Європі», - Звіт SIGMA № 18, 1997 р. [Law Drafting And Regulatory Management In Central And Eastern Europe]: <http://www.sigmaxweb.org/pages/0,3417,en_33638100_33638151_1_1_1_1_1,00.html>.

ГЛАВА I

Розуміння законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

1. ЩО ТАКЕ ЗЛОЧИН НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ?

Злочини на ґрунті ненависті – це діяння, скоєні з мотивів упередження. Саме такий мотив відрізняє злочини на ґрунті ненависті від інших видів злочинів. При цьому злочин на ґрунті ненависті не є одним конкретним правопорушенням: це можуть бути залякування, погрози, пошкодження майна, напад, вбивство чи будь-яке інше кримінальне правопорушення.⁶

Таким чином, терміном «злочин на ґрунті ненависті» або «злочин з мотивів упередження» позначається радше вид злочину, аніж конкретне правопорушення, передбачене кримінальним кодексом. Злочин на ґрунті ненависті може бути скоєний і в країні, де кримінальне покарання за упереджене ставлення не передбачається. Цей термін описує швидше саме поняття, аніж дає правове визначення.

1.1 Два елементи

Злочини на ґрунті ненависті завжди складаються з двох елементів: *кримінального правопорушення*, скоєного з мотивів упередження.

Перший елемент злочину на ґрунті ненависті передбачає скоєння діяння, яке становить правопорушення з точки зору звичайного кримінального законодавства. У цьому посібнику таке карне діяння називається «основним правопорушенням». З огляду на незначні відмінності у законодавстві різних країн існують деякі розбіжності щодо того, яка поведінка вважається злочинною. Однак загалом у більшості країн незаконними визнаються одні й ті самі форми насильницької поведінки. Для визнання факту скоєння злочину на ґрунті ненависті завжди вимагається наявність основного правопорушення. **Якщо відсутнє основне правопорушення, то відсутній і факт злочину на ґрунті ненависті.**

Другий елемент злочину на ґрунті ненависті передбачає, що карне діяння було скоєне з особливого мотиву, який у цьому посібнику називається «упередження» або «упереджене ставлення». Саме наявність елемента упередженого мотиву відрізняє злочини на ґрунті ненависті від звичайних правопорушень. Це означає, що правопорушник умисно обрав *об'єкт* злочину через наявність у нього певних *захисених ознак*.

- *Об'єктом* злочину може бути одна чи кілька осіб, або це може бути майно, пов'язане з групою, яка має певну спільну ознаку.

---

⁶ В багатьох країнах розрізняють злочини та менш серйозні правопорушення (наприклад, «проступки»), хоча ля їх позначення застосовують різні терміни. У цьому посібнику «правопорушення» використовується по відношенню до всіх положень кримінального законодавства; а тому адміністративні правопорушення не включаються.

- *Захищена ознака* – це спільна ознака групи (наприклад, «раса», мова, релігія, етнічна приналежність, національність або будь-який інший спільний фактор).

Які саме ознаки мають включатися до законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті? Це досить складне питання, яке має вирішуватись з урахуванням історії та обставин кожної окремої країни. Відповідь на це питання стане одним із найважливіших політичних рішень для законодавців. Критерії вибору груп, які мають бути захищені законодавством, більш детально розглядаються у Главі II в Розділі «Стратегічне питання 2: які захищені ознаки необхідно включити в закон?».

Гіпотетичний приклад

Як виглядає злочин на ґрунті ненависті?

Було підпалено школу. Міліція спочатку кваліфікувала злочин як звичайний підпал. Однак учнями школи є переважно діти ромської національності, а у ході розслідування було виявлено попередні інциденти, пов'язані з появою на стінах школи графіті, спрямованих проти ромів (наприклад, «Цигани, забирайтесь геть!»).

Правопорушники були затримані та зізнались у підпалі та нанесенні графіті. Вони заявили, що керувались бажанням «очистити» свій район від «чужих».

Основне правопорушення – підпал. Але наявність мотивів упередження за ознакою «расовою» або етнічної приналежності перетворює цей інцидент на злочин на ґрунті ненависті.

1.2 Характерні ознаки

Злочини на ґрунті ненависті відрізняються від звичайних злочинів не лише мотивацією правопорушника, а й своїм впливом на жертву. Злочинець обирає жертву за приналежністю до певної групи; це означає, що одного члена цієї групи можна замінити іншим. На відміну від жертв багатьох інших злочинних діянь, жертва злочину на ґрунті ненависті обирається не як особистість, а як представник певної групи. При цьому посиляється сигнал не лише безпосередній жертві, а й більшій громаді, до якої належить жертва. У зв'язку з цим злочини на ґрунті ненависті інколи називають символічними злочинами.

Злочини на ґрунті ненависті мають на меті залякати жертву та громаду, до якої вона належить, через їхні особисті ознаки. Такі злочини надсилають жертві сигнал про її небажаність, заперечуючи її право на повноцінну участь у суспільному житті. Вони також надсилають повідомлення членам громади, що мають такі самі характеристики, про те, що вони також є зайвими і можуть стати наступною мішенню. Таким чином, злочини на

ґрунті ненависті можуть підривати єдність суспільства та викликати розпад окремих громад.

1.3 Упереджене ставлення чи ненависть?

Буквальне розуміння термінів «злочин на ґрунті ненависті» та «мотиви ненависті» може призвести до їх неправильного трактування. Багато злочинів, скоєних з мотивів ненависті, не кваліфікуються як злочини на ґрунті ненависті. Вбивства, наприклад, часто скоюють з мотивів ненависті, але вони підпадають під категорію «злочини на ґрунті ненависті» лише у тому випадку, якщо жертву було обрано через наявність в неї захищеної ознаки.

І навпаки, якщо правопорушник не відчуває «ненависті» до конкретної жертви, скоєний ним злочин може вважатись злочином на ґрунті ненависті. Ненависть – це дуже специфічний та сильний емоційний стан, який не обов'язково характеризує злочини на ґрунті ненависті.

Злочини на ґрунті ненависті можуть бути скоєні з різних причин, зокрема:

- правопорушник може діяти через образу, ревності або бажання отримати схвалення інших членів своєї групи;
- правопорушник може взагалі не мати почуттів до окремого об'єкту нападу, але мати ворожі думки або почуття по відношенню до групи, до якої належить жертва;
- правопорушник може бути вороже налаштованим до всіх людей, що не належать до групи, з якою він себе ідентифікує; або
- на ще більш абстрактному рівні, об'єкт нападу може просто уособлювати певну ідею (наприклад, імміграцію), до якої правопорушник ставиться ворожо.

Незважаючи на відсутність ненависті по відношенню до об'єкту нападу, наявність будь-якого із зазначених мотивів є достатнім для класифікації правопорушення як злочину на ґрунті ненависті, якщо присутні обидва елементи, описані у пункті 1.1 вище.

Короткий опис справи: Напад на мечеть (США)

Мечеть уособлює «Аль-Каїду»

13 вересня 2001 року в Сіетлі (США) Майкл Каннінгем проїхав 25 миль від свого дому до мечеті, облив бензином дві машини, припарковані ззовні, та спробував підпалити їх, намагаючись знищити мечеть. Після того, як його помітили прихожани, Каннінгем витяг пістолет та вистрілив у них, хоча ніхто не постраждав.

Поліція з'ясувала, що Каннінгем діяв, керуючись гнівом, у зв'язку з терористичними актами, які відбулись 11 вересня 2001 року.

Хоча термін «злочини на ґрунті ненависті» став досить поширеним, його використання може призвести до неправильного трактування самого поняття. З огляду на це, у цьому посібнику перевага надається використанню терміну «упередження» замість терміну «ненависть». Упередження має ширше значення, ніж ненависть, а мотив упередження означає наявність якоїсь форми упередженого ставлення до певної особистої ознаки жертви. Упереджено можна ставитись до особи, ознаки або ідеї (якщо жертва уособлює таку ознаку чи ідею).

Короткий опис справи: Вбивство Тео ван Гога (Нідерланди)

Особа, яка вчинила злочин на ґрунті ненависті, заперечує, що відчувала почуття ненависті

Тео ван Гог – відомий голландський кінорежисер, котрий у своїх фільмах та публічних заявах дуже критично висловлювався про іслам. 2 листопада 2004 року Мохаммед Буері підійшов до нього на вулиці і вистрілав у нього вісім разів, після чого вдарив його ножем. Нападник встромив два ножі в його тіло, одним з яких приколов послання на п'яти сторінках.

В суді Буері заявив, що не відчував ненависті до жертви, і що він скоїв вбивство через свої переконання: «Я зробив те, що зробив, виключно через свої переконання. Хочу, щоб ви знали, що я діяв, керуючись своїми переконаннями. Я забрав в нього життя не тому, що він голландець, чи тому, що я марокканець і почувався ображеним».

Мохаммеда Буері визнали винним у вбивстві та засудили до довічного ув'язнення. Положення щодо посилення покарання за упереджене ставлення не застосовувались. Таким чином, питання щодо мотиву судом взагалі не розглядалось.

У ході підготовки законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті законодавці мають визначати, чи злочинець має відчувати «ненависть» при скоєнні злочину. У Главі II детально розглядаються наслідки вибору різних законодавчих положень щодо мотивації (Див. Розділ «Стратегічне питання 3: визначення мотиву злочину – вороже ставлення чи дискримінація?»)

2. ЧИМ ВІДРІЗНЯЮТЬСЯ ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ ВІД ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ?

Як зазначалось вище, злочини на ґрунті ненависті відрізняються тим, що злочинець посилає сигнал щодо жертви та її права бути членом суспільства. Це означає, що злочини на ґрунті ненависті призводять до особливих наслідків, які відрізняють їх від інших правопорушень та обумовляють застосування іншого правового підходу.

2.1 Права людини та рівність

Злочини на ґрунті ненависті підривають ідею рівності всіх членів суспільства. Забезпечення рівності всіх людей є однією з основоположних цінностей і має на меті захист людської гідності та створення можливостей для повноцінної реалізації людиною свого потенціалу. Значення норми забезпечення рівності постійно підкреслюється в міжнародних документах про права людини. Так, у першому реченні Загальної декларації прав людини проголошується «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав». Ці цінності також закріплені у більшості документів ООН з прав людини та основних конституційних документах майже всіх країн світу. Порушення цих норм і цінностей шляхом скоєння злочинів на ґрунті ненависті має серйозні практичні та символічні наслідки.

Рада міністрів ... ще раз підтверджує, що демократія і захист прав людини та основоположних свобод є найважливішими гарантіями забезпечення толерантності та недопущення дискримінації ... і що толерантність і недискримінація, в свою чергу, є важливими елементами захисту прав людини ... — Рішення Ради міністрів ОБСЄ №6 (Порто, 2003 р.).

2.2 Наслідки для жертви

Злочини на ґрунті ненависті спрямовані проти ідентичності жертви, а тому завдають більшої шкоди, ніж звичайні правопорушення. Безпосередня жертва може отримати надзвичайно сильну психологічну травму та страждати від посиленої вразливості, адже вона не може змінити ті ознаки, через які її обрав нападник. Злочини на ґрунті ненависті мають значно глибший психологічний вплив на жертву, викликаючи почуття пригнобленості та тривоги.⁷

2.3 Наслідки для громади

Громада, яка має спільні ознаки з жертвою злочину на ґрунті ненависті, також може бути налякана та відчувати загрозу. Інші члени групи, проти якої спрямований злочин, можуть не лише відчувати загрозу через ще один можливий напад, а й відчувати себе жертвою такого нападу. Ці наслідки можуть посилюватись, якщо громада зазнавала дискримінації у минулому. Соціальне прийняття дискримінації конкретних груп є важливим фактором зростання кількості злочинів на ґрунті ненависті. Незважаючи на те, що злочини на ґрунті ненависті можуть бути спрямовані проти представників

⁷ «Злочини на ґрунті ненависті сьогодні: старий ворог у сучасному одязі», - заява про позицію Американської психологічної асоціації, опублікована в 1998 році [Hate crimes today: An age-old foe in modern dress] <http://209.85.135.104/search?q=cache:qHOGi3CfCR0J:www.apa.org/releases/hate.html+hate+crimes+impact+AMerican+Psychological&hl=en&ct=clnk&cd=1&lr=lang_en>.

більшості населення, диспропорційно велику частку жертв таких злочинів складають найбільш маргіналізовані громади. Таким чином, для цих груп особливо великого та символічного значення набуває прийняття та застосування ефективних законів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

2.4 Питання безпеки

Злочини на ґрунті ненависті можуть призводити до серйозних проблем з точки зору безпеки та громадського порядку. Порівняно зі звичайними правопорушеннями, злочини на ґрунті ненависті зачіпають значно ширше коло людей, можуть розколоти суспільство і перерости у громадські заворушення. Створюючи або посилюючи соціальну напругу, ці злочини можуть призвести до розколу всередині групи жертви або у суспільстві в цілому. Злочини на ґрунті ненависті також можуть поглиблювати існуючу напругу між різними групами та зіграти певну роль у міжетнічних або соціальних заворушеннях. У внутрішніх конфліктах зростання кількості злочинів на ґрунті ненависті часто є характерним для фази ескалації. Якщо стосунки між етнічними, національними або релігійними групами вже є напруженими, злочини на ґрунті ненависті можуть мати вибуховий ефект.

Короткий опис справи: Масові заворушення в Кондопозі (Росія)

Від бійки в барі до етнічних заворушень

У місті Кондопога (Республіка Карелія, Росія) незначна бійка в кафе в ніч з 29 на 30 серпня 2006 року призвела до нападу місцевих бандитів чеченської національності, під час якого було вбито двох етнічних росіян. Це спричинило масові заворушення протягом наступних трьох днів, під час яких було знищено кафе, вуличний ринок та кілька магазинів, що належали вихідцям з Чечні та Азербайджану. Тисячі людей вийшли на вулиці, вимагаючи вигнати всіх осіб неросійського походження. Деякі ультраправі активісти з інших населених пунктів приїхали у місто, щоб взяти участь у подіях.

Чеченські родини втекли або були евакуйовані, оскільки хвиля насильства не спадала. Держдума закликала провести офіційне розслідування подій, а мер міста погодився задовольнити вимоги протестувальників щодо перевірки посвідчень особи всіх етнічних чеченців у місті та видворення всіх, чий документи були не в порядку.

Дванадцять росіян, які брали участь у заворушеннях, були визнані винними у пошкодженні приватного і комунального майна та засуджені до позбавлення волі строком на три роки умовно.

Джерело: «Злочини на ґрунті ненависті у регіоні ОБСЄ: інциденти та реагування. Річний звіт за 2006 рік», - БДІП/ОБСЄ, стор. 20: <<http://tandis.odihr.pl>>; Клер Бір, 6 вересня 2006 року, Радіо «Вільна Європа»: <<http://www.rferl.org/content/article/1071116.html>>, «Бунтівники-расисти уникнули в'язниці», 2 листопада 2007 року, Russia Today: <<http://russiatoday.ru/news/news/16374>>.

3. НАВІЩО ПРИЙМАТИ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ?

Якщо злочини на ґрунті ненависті не виділені в окрему категорію та розглядаються, як і інші правопорушення, боротьба з ними буде малоефективною. Це може набувати різних форм. Наприклад, слідчі не вірять жертві або не розслідують належним чином заяви про наявність мотиву упередження; прокурори максимально зменшують обсяг обвинувачення; суди не застосовують свої повноваження щодо збільшення покарання, яке б враховувало мотиви правопорушника.

Злочини на ґрунті ненависті не скоюються ізольовано: вони є демонстрацією упередженого ставлення у формі насильства, яке може охопити ширше коло осіб. Проаналізувавши випадки неналежного розслідування, судового переслідування та покарання осіб, винних у скоєнні злочинів на ґрунті ненависті, можна виділити певні закономірності. Якщо злочин спрямований проти особи, яка належить до стигматизованої групи (наприклад, якщо члени групи стереотипно вважаються замішаними у злочинній діяльності), це може позначитися на висновках слідчих, які вважатимуть жертву частково винною в тому, що відбулося.

Достатньо декількох таких випадків, щоб громади, які стали об'єктом нападу, розчарувались у здатності правоохоронних органів ефективно реагувати на такі злочини. І навпаки, якщо упереджене ставлення враховується під час судового розгляду справи та при винесенні вироку, таке публічне визнання мотиву злочину переконує жертву в тому, що суспільство усвідомлює те, що з нею трапилось. У свою чергу, це може посилити впевненість інших членів громади у тому, що злочини на ґрунті ненависті не залишаться непокараними. Кодифікація суспільного засудження злочинів на ґрунті ненависті у законодавстві країни є вкрай важливою для громад, які зазнають нападів, та може допомогти зміцнити довіру до системи кримінальної юстиції, подолавши тим самим розкол у суспільстві.

3.1 Практичні аргументи

Практичні наслідки прийняття законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті можуть бути досить серйозними. В ідеалі, таке законодавство має прийматися за результатами його обговорення з урядом, керівництвом правоохоронних органів та громадськістю у цілому. Це дозволяє загострити увагу на подібних злочинах та підвищити обізнаність населення щодо їх масштабів та природи. Таким чином, процес прийняття законодавства може покращити загальний рівень обізнаності щодо злочинів на ґрунті ненависті та зробити реагування на них ефективнішим.

Після набуття законодавством у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті чинності його реалізація вимагає проведення спеціальної професійної підготовки з метою розвитку відповідних навичок та розширення знань працівників правоохоронних органів, прокуратури та судів. Це дозволить підвищити ефективність реагування системи кримінальної юстиції на злочини на ґрунті ненависті.

Наявність законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті робить збір даних більш ефективним, що забезпечує отримання правоохоронними органами точнішої інформації та дозволяє ефективніше розподіляти ресурси. Виявлення злочинів на ґрунті ненависті дозволяє краще зрозуміти природу проблеми та визначити ефективні засоби реагування, і як наслідок, – проводити навчання і підготовку та направляти ресурси у ті сфери, де вони найбільш потрібні.

Ефективніше реагування системи кримінальної юстиції на злочини на ґрунті ненависті зміцнює впевненість громад, які знаходяться під загрозою. Це стимулює отримання інформації та покращує співпрацю з громадами, які за інших обставин насторожено ставляться до поліції. В результаті цього зростає число розкритих справ, і не лише пов'язаних зі злочинами на ґрунті ненависті, а також інших, для належного розслідування яких правоохоронним органам потрібна допомога громади.

Таким чином, прийняття законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті підвищує рівень обізнаності громадян та сприяє проведенню більш ретельного розслідування злочинів, що, в свою чергу, забезпечує ефективнішу реалізацію законів та покращує стосунки між поліцією та громадянами.

3.2 Теоретичні аргументи

Виділяють три основні аргументи, що обґрунтовують запровадження додаткового покарання за злочини на ґрунті ненависті.

По-перше, символічна цінність, яку має законодавство, може та повинна використовуватись для того, щоб продемонструвати неприйняття суспільством злочинів, скоєних з мотивів упередженого ставлення. Прийняття законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті є досить потужною демонстрацією суспільного засудження певних правопорушень, які заслуговують на особливий осуд та вимагають посилення покарання.

По-друге, кримінальне законодавство передбачає покарання за заподіяну шкоду. Як зазначалося раніше, злочини на ґрунті ненависті мають сильніший вплив на жертву, ніж звичайні злочини, а також впливають на інших

членів групи жертви. Таким чином, посилення покарання обґрунтовується тим, що жертві та її громаді завдається додаткова шкода.

По-третє, законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті встановлює покарання з врахуванням більшого ступеню вини правопорушника.⁸ Мотив, яким керується правопорушник, посилює тяжкість такого злочину порівняно зі злочином без такого мотиву. Кримінальне законодавство часто передбачає серйозніше покарання за злочинні дії, виходячи не лише з їх наслідків, а й намірів правопорушника. Таким чином, даний аргумент передбачає, що правопорушник навмисно заподіює непропорційно велику шкоду або нехтує безпекою завдання додаткової шкоди.

3.3 Чи є законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті дискримінаційним?

Деякі противники законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті стверджують, що ці закони передбачають більший рівень захисту для одних груп порівняно з іншими, а тому є дискримінаційними. Однак це не так. Хоча злочини на ґрунті ненависті найчастіше спрямовані проти представників меншин, вони також можуть бути спрямовані проти представників основних груп населення.

- Злочинці можуть належати до меншин.
- Об'єктом нападу може обиратись особа через її приналежність до основної групи населення.
- Нападник та жертва можуть бути представниками різних меншин.

Принцип рівності перед законом означає, що законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті не забезпечує та не повинно забезпечувати одній групі більший рівень захисту, ніж іншій. Наприклад, якщо закон визначає етнічну приналежність у якості захищеної ознаки, конкретна етнічна група не повинна вказуватись. За цим законом жертвою визнається особа будь-якої етнічної приналежності, включаючи приналежність до основної групи населення.

---

8 Див. «Проект закону щодо злочинів на ґрунті ненависті та його обмеження: оцінка соціальних здобутків та ризиків запровадження закону про боротьбу зі злочинами на ґрунті ненависті», - Фредерік М. Лоренс. – *Legal Decision Making in Everyday Life: Controversies in Social Consciousness*. – Springer, 2007 p. [Frederick M. Lawrence, "The Hate Crime Project and Its Limitations: Evaluating the Societal Gains and Risk in Bias Crime Law Enforcement"].

Короткий опис справи: Вбивство Кріса Дональда (Великобританія)

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті застосовується до всіх без винятку

15 березня 2004 року на Імрана Шахіда, громадянина Великобританії азіатського походження і члена британської злочинної групи, напала група білих молодих людей. Наступного дня він та його друзі пішли шукати «білих хлопців» з того району і наштотхнулись на 15-річного Кріса Дональда. Вони викрали хлопця та возили його в автомобілі дві години, після чого нанесли йому 13 ножових поранень, підпалили та залишили помирати.

Після дворічного розслідування п'ять чоловіків азіатського походження були засуджені за правопорушення, викрадення та вбивство, обтяжені расистським мотивами. Виносячи вирок про засудження їх на довгі терміни ув'язнення, суддя заявив, що *«жорстока та варварська природа цього злочину дійсно шокувала громадськість... Ми не будемо толерувати насильство, обтяжене расистськими мотивами, з будь-якого боку...»*

Джерело: «Трое опинилися за ґратами за расове вбивство Кріса», - служба новин «Бі-Бі-Сі», 8 листопада 2006 року: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/scotland/glasgow_and_west/6123014.stm>.

4. ПОВ'ЯЗАНІ ПОНЯТТЯ

У цьому посібнику не розглядаються деякі поняття, які тісно пов'язані зі злочинами на ґрунті ненависті.

Хоча геноцид є злочином з мотивів упередженого ставлення, він не увійшов до цього посібника, тому що йому характерні певні особливі ознаки, які суттєво відрізняють його від «звичайних» злочинів.

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті завжди забороняє поведінку, яка, насамперед, має злочинний характер. І хоча закони проти мови ворожнечі та дискримінації інколи плутають із законами проти злочинів на ґрунті ненависті, в них відсутній основний елемент закону щодо злочинів на ґрунті ненависті - а те, що та ж поведінка без мотиву упередження може все одно переслідуватись як злочин.

4.1 Геноцид

Геноцид як міжнародний злочин інколи розглядається у рамках дискусії про законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Хоча національне законодавство може забороняти геноцид та інші подібні злочини (наприклад, злочини проти людства), у цьому контексті вони не відносяться до злочинів на ґрунті ненависті. Геноцид передбачає намір знищити – повністю або частково – національну, етнічну, расову або релігійну

групу.⁹ Геноцид якісно та кількісно відрізняється від злочинів на ґрунті ненависті, як і інші злочини, які визначені міжнародним правом та які передбачають систематичне скоєння широкомасштабних актів насильства. Питання щодо законодавства, розслідування та судового переслідування цих міжнародних злочинів дуже відрізняються від тих питань, що виникають стосовно злочинів на ґрунті ненависті. З огляду на це, всі такі злочини не включені до цього посібника.

4.2 Антидискримінаційні закони

Не потрібно плутати антидискримінаційні закони із законами проти злочинів на ґрунті ненависті. Поняття дискримінації означає менш прихильне ставлення до особи на незаконній підставі (через расову або етнічну приналежність, стать, тощо). Антидискримінаційні закони, що прийняті у багатьох, але не всіх, країнах-учасниках ОБСЄ, як правило, стосуються дискримінації на робочому місці або дискримінації при наданні товарів та послуг. Такий прояв дискримінації, як менша оплата одному працівнику порівняно з іншим за одну й ту саму роботу, є незаконним, якщо він базується на дискримінаційних підставах. Такі самі дії без дискримінаційних мотивів не будуть вважатися незаконними.

Хоча у багатьох країнах дискримінація регулюється цивільним правом, в деяких юрисдикціях передбачається кримінальне покарання за дискримінацію. Однак незалежно від цього, законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті не включає закони, які передбачають покарання за дискримінацію, тому що в них відсутнє основне кримінальне правопорушення, яке є першим основним елементом злочину на ґрунті ненависті.

4.3 Мова ворожнечі

Деякі закони визнають певні висловлювання злочинними через їх зміст. Заборонений зміст широко відрізняється. У деяких країнах висловлювання, що розпалюють ворожнечу або ображають певні групи, караються законом. Крім того, досить часто забороняються висловлювання, які принижують «честь» або «гідність» особи чи нації. Також обмеження можуть бути пов'язані з деякими історичними подіями, найвідомішими прикладами таких обмежень є закони, які забороняють заперечення Голокосту або прославлення нацистської ідеології. Висловлювання, які підпадають під таку категорію, називають «мовою ворожнечі». Однак в усіх цих випадках висловлювання самі по собі не є злочином, якщо в них відсутній зміст, заборонений законом. Таким чином, мова ворожнечі не включає в себе першого основного елементу злочинів на ґрунті ненависті. Якщо забрати мотив упередження або висловлювання, які відображають упереджене ставлення, то склад

⁹ Див. Стаття 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

злочину буде відсутнім. Наприклад, рок-концерт, на якому виконуються пісні, що прославляють насильницький фашизм або Голокост, буде вважатися мовою ворожнечі і в деяких країнах становитиме злочин. Однак такий концерт не може вважатися злочином на ґрунті ненависті, тому що тут відсутнє кримінальне правопорушення, яке є першим основним елементом злочину на ґрунті ненависті.

Пряме безпосереднє підбурювання до злочинних дій заборонене в усьому регіоні ОБСЄ. Якщо таке підбурювання здійснюється з мотивів упередженого ставлення, воно має кваліфікуватися як злочин на ґрунті ненависті, тому що має місце основне кримінальне правопорушення.

Хоча мова ворожнечі викликає значну увагу громадськості, дискримінаційні або образливі висловлювання у цьому посібнику не розглядаються.

Окрім того, що мова ворожнечі не містить основного порушення, закони проти мови ворожнечі різних країн кардинально відрізняються. Різні конституційні та філософські підходи призводять до відсутності єдиного врегулювання цього питання, а тому корисні зауваження не можуть бути сформульовані у цьому посібнику.

Водночас, расистські або упереджені висловлювання до, під час та після скоєння злочину можуть слугувати доказом наявності мотиву упередження та повинні враховуватися у будь-якому кримінальному розслідуванні. Так само, якщо виконавець володіє такими предметами, як книги, музика або плакати, які свідчать про несправедливе або упереджене ставлення, це також може стати доказом наявності мотивів упередження.

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті найчастіше критикують за те, що воно обмежує свободу слова або зводиться до покарання за думки чи переконання, а не за дії. Оскільки у більшості країн-учасниць ОБСЄ вже прийняті закони, які обмежують певні види висловлювань, такі зауваження у цьому посібнику не розглядаються.

5. МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ

Міжнародні організації надають боротьбі зі злочинами на ґрунті ненависті пріоритетного значення.

Низка міжнародних договорів у сфері прав людини містить загальні заяви щодо дискримінації. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації КЛВФРД вимагають від країн-учасниць утримуватися від расової дискримінації (включаючи дискримінацію на ґрунті етнічної або національної

приналежності) та забезпечувати своїм громадянам рівний захист в рамках усіх законів. Крім того, Стаття 4 Декларації Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань вимагає від країн-учасниць «запобігати та ліквідувати дискримінацію за ознакою релігій» та «вживати всіх необхідних заходів для боротьби з нетерпимістю на ґрунті релігії...».

Деякі документи прямо закликають країни визнати злочинними певні дії. Стаття 4 КЛВФРД зобов'язує країни-учасниці вживати *«невідкладні та позитивні заходи»; далі у пункті (а) вимагається визнати злочином, що карається за законом «всьяке поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження»* (виділення додано автором).¹⁰ Комітет з ліквідації расової дискримінації, який стежить за виконанням КЛВФРД, закликав держави виділяти правопорушення, скоєні з мотивів упередженості, в окрему категорію правопорушень та прийняти законодавство, яке дозволяє враховувати мотиви упередження правопорушників. Європейська комісія проти расизму і нетерпимості (ЄКРН)¹¹ у своїх Загальнополітичних рекомендаціях також закликала визнати такі дії злочинними.

28 листопада 2008 року Європейський Союз прийняв Рамкове рішення про злочини на основі расизму та ксенофобії.¹² У директиві визнається існування відмінностей у законодавстві країн ЄС щодо протидії расистській та ксенофобській поведінці, а також визнаються різні підходи щодо заборони висловлювань. Директива має на меті встановлення загального підходу в рамках кримінального права, який передбачає однакове покарання в усіх країнах-членах ЄС, та вимагає від них привести своє національне законодавство у відповідність із вимогами директиви.

Багато із зазначених документів засуджують прояви расизму та водночас закликають прийняти закони, які забороняють певні види висловлювань. Однак це питання викликає багато суперечок, і країни-учасниці ОБСЄ не досягли консенсусу щодо нього. Таким чином, як зазначалося раніше, цей посібник присвячений лише злочинам на ґрунті ненависті, а не «мові ворожнечі».

10 Десять країн-учасниць ОБСЄ внесли застереження або зробили заяви щодо положень статті 4, які регулюють питання мови та висловлювань, з метою захисту свободи слова.

11 Див. Загальну рекомендацію №7 щодо національного законодавства у сфері боротьби з расизмом та расовою дискримінацією (13 грудня 2002 р.), веб-сайт ЄКРН: <www.coe.int/ecri>.

12 Див. веб-сайт головування Франції в ЄС <http://www.ue2008.fr/PFUE/lang/en/accueil/PFUE-11_2008/PFUE-27.11.2008/resultats_JAI>.

У низці своїх останніх рішень Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) вказує на те, що згідно з Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод держави мають позитивний обов'язок розслідувати можливу наявність расистських мотивів у злочинах. Так, у справі «Начова та інші проти Болгарії»¹³ ЄСПЛ виніс історичне рішення і постановив, що державні органи зобов'язані розслідувати можливі расистські мотиви, що стоять за насильницькими діями, а неспроможність Болгарії це зробити становить порушення положення щодо недискримінації, що міститься у Статті 14 Конвенції.

Хоча ЄСПЛ не вимагає запровадження спеціального законодавства для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, але прямо визнає, що злочини не ґрунті ненависті вимагають реагування з боку органів кримінальної юстиції пропорційно завданій шкоді. Суд застосував ці принципи також у справі «Сечіч проти Хорватії» щодо нападу скінхедів на чоловіка ромської національності. В своєму рішенні Суд ще раз постановив, що:

*«...під час розслідування інцидентів із застосуванням насильства державні органи мають додатковий обов'язок вживати всіх доцільних заходів для виявлення будь-яких расистських мотивів та визначення, чи могла етнічна ворожнеча або упереджене ставлення відігравати певну роль у подіях. Неспроможність це зробити та однаковий підхід як до розгляду насильства та жорстокості, викликаних проявами расизму, так і до справ, що не мають расистського підґрунтя, означає нехтування специфічною природою діянь, що є особливо руйнівними з точки зору основоположних прав».*¹⁴

6. ВИСНОВОК

Основна проблема полягає у забезпеченні прямого визнання та покарання мотивів ненависті під час переслідування кримінальних справ. Інколи у ході переслідування злочинів на ґрунті ненависті мотиви вибору жертви (наприклад, расова приналежність, національне або етнічне походження жертви) ніколи не згадуються. У цьому випадку втрачається можливість стримування інших від скоєння подібних злочинів шляхом покарання правопорушника. Небезпека полягає в тому, що жертва та правопорушник

13 Пункти 160-168 Рішення Європейського суду з прав людини (Велика палата) у справі «Начова та інші проти Болгарії» (6 липня 2005 року): <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database>>.

14 Пункт 66 Рішення Європейського суду з прав людини (Рішення палати) у справі «Сечіч проти Хорватії» (31 травня 2007 року): <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database>>.

отримують сигнал про те, що держава не ставиться серйозно до мотивів, які призвели до скоєння злочину.

Свідчення жертви: Девід Рітчесон

Свідчення у Конгресі США (17 квітня 2007 р.)

... Сьогодні тут перед вами я прошу, щоб наш уряд взяв на себе ініціативу для недопущення скоєння такими особами, як ті, що напали на мене, нечуваних та насильницьких злочинів проти інших через те, звідки вони, через колір їхньої шкіри, через Бога, в якого вони вірують, через тих, кого вони люблять, або через те, як вони виглядають, розмовляють чи діють ...

Мені пощастило жити у місті, де місцеві правоохоронні органи мали ресурси, спроможність та бажання ефективно розслідувати і переслідувати насильство на ґрунті ненависті, спрямоване проти мене. Але інші жертви злочинів на ґрунті упередженості можуть жити не в таких місцях. Я прошу вас надати повноваження місцевим правоохоронним органам щодо роботи спільно з федеральними органами у випадках жорстоких нападів на когось на підставі того, звідки вони, або через те, ким вони є. Місцеві прокурори повинні мати можливість звертатись до федерального уряду за підтримкою у разі скоєння таких злочинів. Найважливішим є те, що ці злочини повинні називатись тим, чим вони є, та переслідуватись за те, чим вони є – тобто це «злочини на ґрунті ненависті»!

Девід Рітчесон – американський підліток мексиканського походження, на якого напали 22 квітня 2006 року двоє чоловіків, які роздягли його догола, обпікали його тіло цигарками, вирізали свастику у нього на грудях, били та штовхали, а потім покинули хлопця помирати. Одного з нападників у минулому двічі засуджували за расистські напади.

ГЛАВА II

Розробка законодавства: основні стратегічні питання

Вступ

У Главі I розглядалось поняття злочину на ґрунті ненависті та підстави для запровадження законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Глава II присвячена способам втілення у законодавстві концепції злочину на ґрунті ненависті. Зокрема, у цій главі ми проаналізуємо, як розробляється таке законодавство, та наслідки вибору різних варіантів його положень. Для цього ми використовуємо приклади з усього регіону ОБСЄ.

Більшість наведених тут законів можна знайти в базі даних БДІПЛ з питань законодавства, яка доступна в мережі Інтернет.¹⁵ Крім того, доступ до них відкритий через Інформаційну систему з питань толерантності та не-дискримінації (TANDIS)¹⁶. Хоча ми використовували останні редакції законів, чинних на момент написання посібника, читачам слід пам'ятати, що з часом законодавство та його тлумачення судами може змінюватися. Крім цього, не всі закони, на які ми посилаємося у цьому посібнику, мають офіційний переклад англійською мовою.

При розробці нового законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті або перегляду діючого законодавства авторам законопроектів та політикам доведеться неодноразово стикнутися з проблемою вибору. У цьому розділі посібника читач знайомиться з усіма складовими такого законодавства (починаючи з факторів, спільних для всіх законів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті) та основними положеннями у вигляді «стратегічних питань». Кожне стратегічне питання складається з огляду проблеми та коментаря. В якості ілюстрації наводяться приклади чинних законів та реальні судові справи. Основні висновки, які випливають з відповідних стратегічних питань, наводяться у кінці Глави II.

Нами були сформульовані наступні питання:

Стратегічне питання 1: *Чи повинен закон визначати нове істотне правопорушення, чи достатньо передбачити посилення покарання за існуючі види злочинів?*

Стратегічне питання 2: *Які захищені ознаки необхідно включити в закон?*

Стратегічне питання 3: *Як в законі повинен визначатися мотив злочину?*

---

¹⁵ <<http://www.legislationline.org>>.

¹⁶ <<http://tandis.odhr.pl>>.

Стратегічне питання 4: *Як слід розглядати питання зв'язку, належності та помилкового сприйняття ідентичності жертви?*

Стратегічне питання 5: *Які докази потрібні та яка ступінь необхідної вмотивованості?*

Кожне стратегічне питання повинно розглядатися окремо, однак потім також слід проаналізувати їх сукупний ефект. Окремі стратегічні рішення, які самі по собі виправдані та доцільні, у поєднанні можуть утворювати законодавство, яке не працює, якщо сфера дії прийнятих в результаті законів виявиться занадто вузькою або широкою.

Всі закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті містять два основні компоненти, описані у Главі I. Вони вимагають скоєння істотного правопорушення з мотивів упередження. Крім того, існують ще два моменти, які повинні враховуватися у законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті:

- *Об'єктами злочинів можуть бути люди або майно.* Закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті повинні застосовуватись не лише до злочинів, скоєних проти людей, але й до злочинів проти майна, пов'язаного з людьми, які поділяють певну ознаку. Як правило, це молитовні будинки, але інколи це може бути місце роботи або проживання.
- *Закони захищають всіх людей однаково.* Незважаючи на те, що в законах у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті необхідно зазначати, які саме групові ознаки знаходяться під захистом закону, таке законодавство не може розроблятися в інтересах певної групи. Скоріше, закони забезпечують захист всіх людей, які мають дану характерну ознаку. Наприклад, «релігія» є широкою захищеною категорією, але закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті не виокремлюють якоїсь конкретні релігії для захисту. Закони направлені проти злочинів, скоєних з «расистських» мотивів, однак не визначають конкретні расові чи етнічні групи, які підлягають захисту. Наприклад, насильство проти християн може переслідуватись відповідно до законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті так само, як насильство проти мусульман; злочини проти представників основної групи населення можуть переслідуватись так само, як злочини проти представників меншин. Таким чином, захист є симетричним. Жодна група населення не користується особливим захистом, і всі є рівними перед законом.

1. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 1: ІСТОТНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЧИ ПОСИЛЕННЯ ПОКАРАННЯ?

1.1 Істотне правопорушення

«Істотне правопорушення» – це окремий злочин, невід'ємним елементом якого є мотив упередження відповідно до правового визначення правопорушення. У регіоні ОБСЄ законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті є доволі рідкісним. Визначення істотних правопорушень, які включають мотив упередження, затверджені в Сполучених Штатах Америки (на федеральному рівні та на рівні штатів), Чеській Республіці та Великобританії. У більшості інших країн такі визначення відсутні.

Приклади істотних правопорушень: Чеська Республіка та Великобританія

Стаття 196(2) Кримінального кодексу Чеської Республіки передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком від шести місяців до трьох років за «застосування насильства проти групи населення або окремої особи, або за погрози вбити, завдати шкоди здоров'ю чи нанести серйозні ушкодження через їх політичні переконання, національність, расову приналежність, віросповідання або відсутність віри».

Розділи 29-32 Закону Великобританії про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку від 1998 року дають визначення таких нових правопорушень, як напад, злочинне заподіяння шкоди, переслідування, порушення громадського порядку, які «обтяжені расистськими» та «релігійними» мотивами.

1.2 Посилення покарання

Статті про посилення покарання, які інколи називають «положення про посилення вироку» або «положення про обтяжуючі обставини» також можуть використовуватись для розробки законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.¹⁷ Простіше кажучи, вони передбачають посилення покарання за звичайне правопорушення, якщо воно скоєне з мотивів упередження. Такий варіант законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті застосовується у більшості країн регіону ОБСЄ.

Якщо для винних у злочинах на ґрунті ненависті законодавство передбачає посилення покарання, то під час винесення вироку зазвичай розглядається питання наявності мотиву упередження. Іншими словами, спочатку правопорушник повинен бути визнаний винним у скоєнні основного злочину, а потім суд вирішує, чи достатньо доказів упередженого ставлення для

¹⁷ В даному посібнику ці терміни не використовуються з метою уникнення плутанини з терміном «порушення, обтяжені расовими мотивами», який використовується у Великобританії та стосується окремих правопорушень.

застосування посиленого покарання. В системі загального права це відбувається на етапі винесення вироку. У континентальній системі права етапи визначення вини та винесення вироку не відокремлюються і суддя розглядає докази наявності мотиву, від якого залежить вирок, у рамках єдиного процесу. Положення про посилення покарання можуть бути *загальними* або *спеціальними*.

- *Загальні положення про посилення покарання.* Положення про посилення покарання, які застосовуються до широкого кола кримінальних правопорушень, називаються загальними положеннями про посилення покарання. У 23 країнах регіону ОБСЄ мотив упередження в тій чи іншій формі зазначений як фактор, який може передбачати посилення покарання за всі злочини.

Приклади загальних положень про посилення покарання: Андорра, Таджикистан та Великобританія

Стаття 30.6 Кримінального кодексу Андорри передбачає посилення покарання, якщо злочини скоєні з «расистських та ксенофобських мотивів, або з причин, пов'язаних з ідеологією, релігією, національністю, етнічним походженням, сексуальною орієнтацією, захворюванням чи фізичними або психічними вадами жертви».

Ст. 62(1)(e) Кримінального кодексу Таджикистану передбачає посилення покарання, зокрема, за «злочини, скоєні з мотивів національної чи релігійної ворожнечі».

Розділ 153 Закону Великобританії про повноваження кримінальних судів (винесення вироків) 2000 року передбачає, що у разі скоєння правопорушення, обтяженого расистськими мотивами, суд «повинен розглядати такий факт в якості обтяжуючої обставини (тобто обставини, яка підвищує тяжкість злочину), та зобов'язаний на відкритому судовому засіданні оголосити, що такі обтяжуючі обставини мали місце».¹⁸

- *Спеціальні положення про посилення покарання.* Спеціальні положення про посилення покарання передбачають посилене покарання лише за певні кримінальні правопорушення. В 25 країнах деякі види мотивів упередження мотивації названі в якості факторів, які можуть призвести до посилення покарання за окремі злочини.

Деякі закони про посилення покарання визначають ступінь посилення покарання. Інші закони про посилення покарання залишають прийняття рішення на розсуд суду. В деяких законах також міститься вимога про те, щоб суд чітко зазначав підстави для застосування або незастосування положень

¹⁸ Це положення застосовується лише тоді, коли злочин не розглядається як основне обтяжене расовими мотивами правопорушення, передбачене розділами 28–32 Закону про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку 1998 року.

про посилення покарання. У більшості країн прокуратура зобов'язана розслідувати всі обставини, які можуть призвести до посилення покарання, та представити такі факти на розгляд суду, хоча питання про те, наскільки регулярно застосовується це положення до злочинів на ґрунті ненависті, є дискусійним. Наприклад, Управління столичної поліції Копенгагена видало розпорядження, відповідно до якого в усіх справах про насильство з можливих расистських мотивів звинувачення зобов'язане просити суд врахувати цей факт як обтяжуючу обставину відповідно до загальних положень Кримінального кодексу про посилення покарання. У Великобританії Королівська прокурорська служба вимагає, щоб прокурори представляли суду прийнятні докази расистських або релігійних мотивів, які передбачають посилення покарання.

Приклади спеціальних положень про посилення покарання: Бельгія, Федерація Боснія і Герцеговина, Туркменістан

Статті 33-42 Закону **Бельгії** від 10 травня 2007 року передбачають, що «ненависть, зневага або ворожість по відношенню до особи на основі таких ознак, як так звана «раса», колір шкіри, походження, національна або етнічна приналежність, національність, стать, сексуальна орієнтація, сімейний стан, місце народження, вік, майнового стан, вірування або життєва філософія, теперішній або майбутній стан здоров'я, інвалідність, мова, політичні переконання, фізичні або генетичні особливості або соціальне походження», є обтяжуючими обставинами, які можуть подвоїти покарання за наступні злочини: розпусні дії і зґвалтування; вбивство та умисне нанесення ушкоджень; залишення без допомоги людини в небезпеці; порушення особистої свободи та недоторканості приватної власності; напад із засідки або влаштування засідки; наклеп; підпал, знищення особистих речей або майна.

Стаття 166(2) Кримінального кодексу **Федерації Боснія і Герцеговина** передбачає, що скоєння вбивства з «расистських, національних або релігійних мотивів» карається позбавленням волі мінімум на 10 років; без застосування посиленого покарання мінімальний термін ув'язнення становить п'ять років.

Статті 101(2)(і), 107(2)(є); 108(2)(є) та 113(2)(г) Кримінального кодексу **Туркменістану** передбачають посилення покарання у випадках навмисного вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень або побиття з менш важкими фізичними або психологічними наслідками, якщо вони були скоєні «...з підстав соціальної, національної, расової або релігійної ненависті або ворожнечі...»

1.3 Коментар

Існують певні переваги у запровадженні закону, який визначає злочин на ґрунті ненависті як істотне правопорушення. Оскільки значення законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті – як для окремої

жертви, так і для суспільства загалом, – полягає в тому числі і в символічному засудженні такого виду злочинів, то закони, які виділяють злочини на ґрунті ненависті в окрему категорію істотних правопорушень, відкрито осуджують мотив, який містить ознаки забороненого упередження. Коли злочини на ґрунті ненависті визначаються як істотні правопорушення, вони зазвичай стають більш помітними, що полегшує збір даних про них. Таким чином, законодавство, яке оголошує злочини на ґрунті ненависті істотними правопорушеннями, виконує експресивну функцію кримінального права.

Однак істотні правопорушення також породжують певні виклики. Злочин на ґрунті ненависті як істотне правопорушення вимагає доведення мотиву, на підставі якого обвинуваченого буде засуджено. Прокурорами може неохоче висуватись обвинувачення у скоєнні істотного правопорушення, якщо вважатимуть, що його буде важче довести. У деяких юрисдикціях виникає додаткова проблема, коли суди можуть розглядати порушення злочину лише у контексті тієї статті, за якою звинувачено підсудного. Таким чином, висунення обвинувачення у скоєнні злочину на ґрунті ненависті як істотного правопорушення може не дозволити суду винести вирок за скоєння основного злочину, якщо елемент упередженого ставлення не буде доведений. В цьому полягає один з недоліків визначення таких злочинів у якості істотних, і з огляду на це прокурори можуть або уникати застосування законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, або приймати від обвинувачених заяви про визнання вини у скоєнні основного правопорушення для того, щоб добитися їх засудження. Одним з важливих способів подолання таких проблем є навчання працівників прокуратури та слідчих органів методам встановлення мотиву злочину.

Можливі проблеми з альтернативними обвинуваченнями?

У 2002 році у Великобританії було проведено дослідження правопорушень, обтяжених расистськими мотивами. Воно виявило, що правопорушники часто визнають свою вину у скоєнні основного злочину, щоб уникнути визнання винними у скоєнні обтяжених расистськими мотивами порушень. Дослідження показало, що структура законодавства заохочує винних «подавати заяви про свою невинуватість у скоєнні злочинів з обтяжуючими обставинами та визнання вини у скоєнні істотного правопорушення». Інколи на адресу представників прокуратури лунають «звинувачення в тому, що вони занадто легко приймають такі заяви».

Джерело: Елізабет Берні і Джеррі Роуз, «Расистські злочини: як працює закон? Реалізація законодавства про злочини, обтяжені расистськими мотивами, у Законі про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку 1998 року», наукове дослідження МВС Великобританії 244, липень 2002 року, стор. 111 [Elizabeth Burney & Gerry Rose, "Racist offences – how is the law working? Implementation of the legislation on racially aggravated offences in the Crime and Disorder Act 1998", Home Office Research Study 244, July 2002, p. 111].

Впровадження законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, яке передбачає посилення покарання, також має певні переваги та

недоліки. Положення про посилення покарання легше включити у кримінальний кодекс, оскільки будь-який кодекс, як правило, містить перелік факторів, які можуть посилити покарання за той чи інший злочин. Положення про посилення покарання можуть застосовуватись до широкого кола злочинів, а неспроможність довести факти, які призводять до посилення покарання, не ставить під загрозу можливість засудження за скоєння основного злочину.

Однак суттєвим недоліком закону, який передбачає посилення покарання, є те, що рішення суду про посилення покарання за мотив упередження може не потрапити до офіційного протоколу. У таких країнах, як Німеччина, причини посилення покарання не фіксуються в офіційних документах. В результаті цього не можливо використати досє обвинуваченого для визначення того, чи скоював він у минулому злочини з мотивів упередження. Крім того, у деяких країнах факт засудження за скоєння злочинів з мотивів упередження в минулому, навіть якщо він зафіксований в державному архіві, може використовуватись у якості доказу в наступній справі лише за дуже обмежених умов.

Без відкритого визнання мотиву упередження законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті втрачає значну частину своєї символічної ваги. Таким чином, хоча положення про посилення покарання легше застосувати на практиці, вони можуть не виконувати експресивної функції визнання та засудження заборонених упереджень. Ситуація частково залежить від того, чи проводиться публічне оголошення причин посилення покарання, а також чи включаються такі вирoki до даних про злочини на ґрунті ненависті.

В обох випадках – і при виділенні правопорушень на ґрунті ненависті в якості істотних, і при посиленні покарання – успіх справи буде тісно пов'язаний з якістю розслідування та розробкою доказів мотивації. Загальні питання, які стосуються доказів та доведення мотиву упередження, будуть розглядатись далі у Розділі 5 «Стратегічне питання 5: Які докази потрібні та яка ступінь необхідної вмотивованості?»

Нарешті, завжди можна використовувати поєднання різних підходів. Деякі країни визначають конкретні істотні злочини, для звинувачення в яких необхідно довести наявність мотиву упередження, та одночасно мають положення про посилення покарання за інші злочини. Наприклад, такий варіант обрали Великобританія та Сполучені Штати Америки. Для ефективної боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті держава може прийняти та використовувати цілу низку положень.

1.3.1 Додаткові міркування

Після відповіді на питання, що повинно лежати в основі законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті – істотне правопорушення чи посилення покарання, – постає низка інших міркувань. Під час їх розгляду слід враховувати цілі та пріоритети кожної країни, а також вимоги її кримінально-процесуального кодексу. Серед додаткових питань необхідно виділити наступні:

- *Чи потрібно вносити факт посилення покарання до офіційного протоколу?* Вимога до судів розглядати будь-які свідчення щодо наявності мотивів упередження та зазначати підстави для застосування або незастосування посилення покарання у протоколі є позитивною практикою. Вона забезпечує фіксування процесу прийняття рішення судом та тим самим надає правоохоронним органам інформацію про історію скоєння всіх злочинів з мотивів упередження. Також це може слугувати засобом зосередження уваги суду на проблемі та переконання жертви у тому, що суд врахував мотив скоєння злочину.
- *Якщо використовується підхід, який передбачає виділення злочинів на ґрунті ненависті у якості істотних правопорушень, тоді яке істотне правопорушення повинне включати елемент упередження?* Для відповіді на це питання необхідно, щоб законодавці провели дослідження та з'ясували, які види правопорушень часто вчиняються з мотивів упередження у даному конкретному суспільстві. Виділення великої кількості нових істотних правопорушень може виявитися і непрактичною, і дуже складною справою. Законодавчі органи повинні зосередитись на тих злочинах, для боротьби з якими виділення нового складу злочину виявиться найбільш ефективним. Наприклад, покарання за переслідування або пошкодження майна зазвичай досить невеликі, але наслідки таких правопорушень, скоєних з мотивів упередження, можуть бути дуже серйозними.
- *Якщо використовується підхід, який полягає у посиленні покарання, тоді чи повинен закон застосовуватись до всіх правопорушень чи лише до окремих? Чи повинен він визначати ступінь збільшення покарання?* Визначення ступеню посилення покарання може бути необхідним, якщо створюється враження, що суди неохоче посилюють покарання виконавцям злочинів на ґрунті ненависті. У деяких країнах, однак, обмеження свободи дії судів у такий спосіб не дозволяється. Не завжди потрібно буде додавати посилене покарання за мотив упередження. Якщо основне правопорушення вже карається у максимальний передбачений законом спосіб, то посилення такого покарання не має ніякого сенсу.

2. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 2: ЯКІ ЗАХИЩЕНІ ОЗНАКИ НЕОБХІДНО ВКЛЮЧИТИ В ЗАКОН?

Всі закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті визначають захищені ознаки, але різні країни захищають різні ознаки. Наприклад, законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті у регіоні ОБСЄ визначає «расу» у якості захищеної категорії. Деякі країни включають такі категорії, як «стать», «сексуальна орієнтація» та «інвалідність». Рідше законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті захищає такі ознаки, як «освіта», «професія», «політичні вподобання» або «ідеологія».

У цьому розділі спочатку вказуються критерії визначення захищених ознак. Потім в порядку зменшення частоти наводиться перелік та зауваження щодо тих ознак, які увійшли до законів країн-учасниць ОБСЄ.

В тих 37 країнах ОБСЄ, де діє законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, майже всі закони передбачають упередження, «вмотивовані релігійною або расовою ненавистю», у той час як положення про сексуальну орієнтацію мають 11 країн, а про інвалідність – лише сім країн.

2.1 Критерії включення захищених ознак

Вибір захищених ознак є одним з найважливіших аспектів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Не існує точної відповіді на питання, які ознаки повинні бути включені, але вони зазвичай є очевидними або помітними іншим людям, і тому за ними нападнику легше вибрати свою жертву. Рішення повинне прийматись з урахуванням потреб кожної країни, але воно має базуватись на належній оцінці низки наступних факторів.

2.1.1 Незмінні або основні характеристики

Злочини на ґрунті ненависті – це злочини проти ідентичності. Саме це відрізняє їх від звичайних злочинів. Злочини на ґрунті ненависті спрямовані проти такої сторони особистості, яку не можливо змінити або без якої людина не може відчувати себе собою. Такі ознаки зазвичай є очевидними, наприклад, колір шкіри. Але не всі постійні (тобто незмінні) або основоположні характеристики є свідченням належності до певної соціальної групи. Визначаючи захищені ознаки, які будуть передбачені законодавством у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, необхідно визначити характеристики, які слугуватимуть ознаками приналежності до групи. Наприклад, блакитні очі можна назвати незмінною ознакою, але люди з блакитними очима зазвичай не ідентифікують себе як групу, не роблять цього й оточуючі, і колір очей не вважається ознакою приналежності до групи.

І навпаки, існують певні ознаки, які можна змінити, але вони все одно є основоположними, без яких людина не буде відчувати себе самою. Наприклад, навіть якщо релігію можна змінити, вона є загально визнаною ознакою приналежності до групи, примушувати до зміни або приховування якої неприпустимо.

2.1.2 Соціальний та історичний контекст

Для визначення ознак, які необхідно включити в закон, потрібно розуміти існуючі соціальні проблеми, а також наявні історичні факти пригнічення та дискримінації. Ознаки, які були у минулому підставою для нападів, повинні бути включені, так само як ознаки, що є основою для сучасних інцидентів. Повертаючись до прикладу, наведеного у попередньому абзаці, люди з блакитними очима не зазнали поневолення ні в минулому, ні в теперішньому. Оскільки кримінальне законодавство спрямоване на боротьбу з соціальними проблемами, законодавчий орган, розробляючи закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, повинен розуміти, у чому саме полягають ці проблеми.

Саме тому діалог та консультації можуть бути корисними у законотворчому процесі. Оскільки законодавці та політики, відповідальні за прийняття рішень, скоріш за все, відносяться до більшості, питання сучасної і минулої дискримінації та віктимізації може бути ефективно представлене неурядовими організаціями, уповноваженим з прав людини та громадськими групами з-поміж меншин.

Ознаки, які підлягають включенню до законодавства, це ознаки, які відображають лінії розколу суспільства – розломи, які глибоко приховані у соціальній історії кожної культури.

Джерело: Фредерік М. Лоренс, «Забезпечення дотримання законів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті упередженості без упередження: оцінка критики непропорційного застосування», Журнал права та сучасних проблем, том 66, 2003 р., стор. 49 [Frederick M. Lawrence, "Enforcing Bias-Crime Laws without Bias: Evaluating the Disproportionate-Enforcement Critique", Journal of Law & Contemporary Problems, Vol. 66, 2003, p. 49.].

2.1.3 Питання імплементації

Законодавство слід розробляти, виходячи з розуміння практичних наслідків вибору ознак для слідчих та прокурорів. Чи підвищить включення певних ознак імовірність застосування такого законодавства на практиці, чи навпаки? Якщо закон міститиме такі неочевидні ознаки, як «місце народження» або «сімейний стан», можуть виникнути проблеми з отриманням доказів. Складніше продемонструвати, що порушник обрав жертву через її захищену ознаку, якщо така ознака прихована. Слід подумати про те, як прокурор зможе довести, що порушник знав про наявність такої ознаки;

проблема доказів більш детально розглядається у розділі «Стратегічне питання 5: Які докази потрібні та яка ступінь необхідної вмотивованості?». Проведення консультацій з правоохоронними органами перед запровадженням законодавства є корисним для того, щоб переконатись, що ці проблеми належним чином враховані, і це полегшить його впровадження.

2.2 Виключені ознаки

Невключення окремої ознаки до законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті не означає відсутності кримінальних санкцій. У більшості країн напади на поліцейських або членів сімей військових є серйозними злочинами. Вони не підпадають під поняття злочинів на ґрунті ненависті. Аналогічно, сексуальне насильство проти дитини карається суворіше, ніж сексуальне насильство проти дорослого. Однак це не означає, що у першому випадку йдеться про злочин на ґрунті ненависті.

Рішення про те, які ознаки включати до законодавства, матимуть вплив на те, як буде застосовуватись закон та які види злочинів будуть вважатись злочинами на ґрунті ненависті. Якщо законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті містить довгий перелік ознак, воно буде мати дуже широку сферу застосування та стосуватиметься широкого кола ситуацій та правопорушень. Воно може стати занадто загальним, що зробить його ефективне застосування неможливим. І навпаки, якщо законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті захищає відносно небагато ознак, існує ризик неврахування груп, які часто стають жертвами злочинів на ґрунті ненависті. Таким чином, прагнення законодавців розробити комплексне законодавство не повинне привести до створення закону, сфера дії якого є занадто широкою для його ефективного виконання.

2.3 Найчастіше захищені ознаки

У регіоні ОБСЄ «раса», національне походження та етнічна приналежність є ознаками, які захищаються найчастіше. За ними з незначним відривом йде релігія. Ці характеристики були визначені на ранніх етапах формування законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

Крім цього, певні релігійні групи можуть також характеризуватись ознакою «раси», а особа може стати жертвою з мотивів, які визначаються кількома захищеними ознаками. Дійсно, злочинець може й не розрізнити «расу» та релігію своєї жертви.

Неоднаковий історичний досвід країн породжує відмінності у пріоритетах національних законодавств. Наприклад, історичний досвід рабства та пригнічення афроамериканців у США поставив термін «раса» (у традиційному розумінні цього поняття) у центр уваги законодавців, які у 1980-х рр.

розробляли закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті у Сполучених Штатах. В Європі роми зазнали насильницького виселення та погромів, а останнім часом зросла частота нападів на мусульман та іммігрантів. Ці найчастіше захищені ознаки стали ключовими у законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

Приклади найчастіше захищених ознак: Азербайджан та Угорщина

Відповідно до Статті 61.1.6 Кримінального кодексу Азербайджану, до обтяжуючих обставин належить скоєння злочину «... з мотивів національної, расової, релігійної ненависті або фанатизму...»

Відповідно до Розділу 174/В Карного кодексу Угорщини, особа, яка «... здійснює напад на іншу особу через її належність або гадану належність до національної, етнічної, расової чи релігійної групи ... вчиняє тяжкий кримінальний злочин та карається позбавленням волі на строк до п'яти років».

Хоча такі ознаки, як «раса», колір шкіри, етнічна приналежність та національне походження майже завжди захищені законодавством у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, ці поняття не мають універсального визначення. Використовується ряд загальноприйнятих термінів, значення яких інколи перетинаються, що може призвести до плутанини. Враховуючи те, що тлумачення цих термінів відрізняється не тільки в різних країнах, але й всередині однієї й тієї ж правової системи, нижче розглядаються найбільш важливі проблеми у сфері термінології, на які законодавцям слід звернути увагу.

2.3.1 Раса

Незважаючи на те, що ознака «раси» домінує у законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, за цим терміном стоїть соціальний конструкт, який не опирається на певну наукову концепцію.¹⁹ Це зауваження було висловлене ще у 1950 році у Декларації ЮНЕСКО про расу, яка була підготовлена за результатами зустрічей з провідними біологами, антропологами та науковцями з інших дисциплін. У Декларації зазначається, що «розмірковуючи про людські раси, краще взагалі уникати терміну «раса» та говорити про етнічні групи». Міжнародний союз антропологічних та етнологічних наук у своїй Заяві про расу запропонував актуалізувати Декларацію ЮНЕСКО, ще раз зазначивши, що «[р]аси у чистому вигляді у значенні генетично однорідного населення не існують у людському роді, а також не існує доказів того, що вони колись існували у минулому людської сім'ї».²⁰ Термін «раса» через брак ясності також може викликати

19 У цьому посібнику слово «раса» використовується у лапках для того, щоб показати, що відповідні расові теорії не приймаються.

20 Див. <<http://www.leidenuniv.nl/fsw/iuaes/index.htm>>.

проблеми із тлумаченням у судах та правоохоронних органах. З огляду на це у ході підготовки проектів законів краще використовувати альтернативні терміни, такі як «походження», «національне походження» або «етнічна приналежність».

Незважаючи на те, що багато міжнародних організацій, а також деякі країни тепер уникають використання терміну «раса», застосування пов'язаних слів, тобто «расизм» та «расова дискримінація», зберігається. Як відзначає Агентство Європейського Союзу з основоположних прав, «до сих пір не існує терміну, який може так само ефективно відобразити етнічну дискримінацію, як «расизм», який продовжує позначати низку дискримінаційних ідеологій та практик».²¹ Використання слова «расовий» у Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (МКЛРД) поєднує у собі такі поняття, як «раса», колір шкіри, походження та національну або етнічну приналежність. Стаття 1 Конвенції передбачає:

[Т]ермін «расова дискримінація» означає будь-яке розрізнення, винятки, обмеження чи переваги, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя.

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) також прийняла широке визначення «расизму», визначивши його як «переконання в тому, що такі підстави, як раса, колір шкіри, мова, релігія, національність або національне чи етнічне походження виправдовують зневагу до особи або групи осіб, або відчуття переваги у особи або групи осіб».²²

---

21 «Расистське насильство у 15 країнах-членах ЄС», Європейський центр з моніторингу расизму та ксенофобії (EUMC), квітень 2005 року, стор. 31 [“Racist Violence in 15 EU Member States”, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), April 2005, p. 31]. Зверніть увагу, що на сьогодні EUMC є перетворений в Агентство ЄС з основних прав.

22 Загальна рекомендація ЄКРН №7: <www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/3-general_themes/1-policy_recommendations/Recommendation_N7>. Пункт 35 Пояснювальної записки визначає, що ЄКРН не визнає теорій, які базуються на ідеї існування різних «рас», але цей термін використовується у Рекомендації для того, «щоб забезпечити, щоб особи, які загалом помилково вважаються такими, що належать до «іншої раси», не залишилися без захисту, який передбачений законодавством».

Короткий опис справи: суд над Яном П. (Словаччина)

Вузьке тлумачення терміну «раса»

Ян П. був звинувачений у причетності до нападу у 1996 році на студента ромської національності. Під час судового слухання представник жертви заявив, що обвинувачений повинен бути засуджений за статтю 221(2) Кримінального кодексу, яка передбачає посилення покарання за певні види злочинів, скоєних з расистських мотивів. Суд постановив, що визнане обвинуваченим почуття ненависті до жертви не могло бути «расовим», оскільки роми та словаки належать до однієї раси. 1 липня 1999 року районний суд м. Банська Бистриця підтримав рішення про те, що напад не може бути визнаний таким, що був скоєний з расистських мотивів, посилаючись на ту саму аргументацію, що й суд першої інстанції. Суд засудив Яна П. до двох років позбавлення волі умовно. Після цього законодавчий орган Словацької Республіки вніс поправки до Статті 221(2), включивши до неї слова «етнічна ненависть». ЄКРП визначила таке доповнення як захід, «спрямований на забезпечення того, що напади на ромів будуть розглядатись судами як такі, що мають расистські мотиви».

Джерела: «Словацький суд вирішив, що словаки не можуть скоїти расистський злочин проти ромів», Європейський центр прав ромів; Третій звіт щодо Словаччини, пункт 11, ЄКРП, 27 січня 2004 р. [Sources: "Slovak court decides racially motivated crime by Slovaks against Roma impossible", European Roma Rights Centre; "Third Report on Slovakia" para. 11, ECRI, 27 January 2004.].

2.3.2 Національне походження/етнічне походження/етнічна приналежність

«Національне походження», «етнічне походження» або «етнічна приналежність» є поняттями, значення яких залежить від конкретного контексту та використання на місцевому рівні. Часто їхні значення перетинаються.

Одне визначення описує «етнічну групу» як «сукупність осіб у ширшій групі населення, які мають реальне або гадане спільне походження, спільну історичну пам'ять, а також культурний фокус на одному або кількох символічних елементах, які визначають ідентичність групи».²³ «Національне походження» інколи може використовуватись у значенні «громадянство» (див. розділ «Національність» нижче), але воно також може означати культурний зв'язок з національною групою, яка може бути пов'язана з іншою країною, ніж та, громадянином якої є особа, або взагалі не пов'язана із жодною країною. ООН та Рада Європи рекомендують, щоб ці поняття визначались у їхньому національному контексті.

23 «Етнічна статистика та захист даних у країнах Ради Європи», ЄКРП, 2007 р., стор. 27 ["Ethnic statistics and data protection in the Council of Europe Countries," ECRI 2007, p. 27], <www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/Ethnic%20statistics%20and%20data%20protection.pdf>.

2.3.3 Національність

Національність – це не те ж саме, що і національне або етнічне походження. Термін «національність» має чітке визначення. Європейська конвенція про громадянство у статті 2(а) визначає, що «національність» – це «правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи». Національність, як правило, передбачає наявність громадянства або присвоєного державою правового статусу. Хоча «національність» інколи плутають з «національним походженням», перший з цих термінів повинен використовуватись для визначення правового зв'язку між державою та особою, а другий – для визначення етнічного або культурного походження особи.

2.3.4 Релігія

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, яке визначає релігію у якості ознаки, повинно захищати представників всіх релігій, а також тих, хто не сповідує жодної релігії. Дійсно, деякі закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті визначають, що поняття «релігія» також включає відсутність будь-яких релігійних переконань. Таким чином захищаються атеїсти або невіруючі. В Бельгії, наприклад, термін «релігія» стосується релігійних або філософських переконань, пов'язаних з існуванням або не існуванням бога.²⁴ На Мальті Розділ 222А Кримінального кодексу передбачає посилення покарання за злочини проти расових або релігійних груп та визначає, що «релігійні групи – це групи осіб, які визначаються їх відношенням до релігійного вірування або відсутністю релігійного вірування». Стаття 192(2) Кримінального кодексу Чеської Республіки містить посилання на «вірсповідання або відсутність віри».

2.4 Ознаки, які часто захищені законом

Стать, вік, психічні або фізичні вади, сексуальна орієнтація є часто захищеними ознаками. В одинадцяти країнах-учасниць ОБСЄ діє законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, яке стосується сексуальної орієнтації, в сімох країнах – інвалідності, та в шістьох – статі.

---

²⁴ «Координатор Європейської інформаційної мережі з питань расизму та ксенофобії у Бельгії, Національне аналітичне дослідження насильства та злочинів на ґрунті расизму», Європейський центр з моніторингу расизму та ксенофобії 2003 р., стор. 20, <<http://fra.europa.eu/fra/material/pub/RAXEN/4/RV/CS-RV-NR-BE.pdf>>.

Приклади ознак, які часто захищені законом: Канада та Франція

Розділ 718.2 Кримінального кодексу Канади передбачає, що «докази того, що правопорушення було скоєне з мотивів необ'єктивності, упередженості, або ненависті у відношенні раси, національного або етнічного походження, мови, кольору шкіри, релігії, статі, віку, психічної або фізичної інвалідності чи будь-якого іншого фактору... повинні розглядатися як обтяжуючі обставини».

Ст. 132-77 Кримінального кодексу Франції передбачає, що до обтяжуючих обставин належить завдання шкоди «честі або репутації жертви або групи осіб, до якої належить жертва, з підстав її фактичної або гаданої сексуальної ідентичності».

Терміни цієї категорії легше піддаються визначенню, аніж описаний вище термін «раса» і аналогічні йому поняття. У багатьох країнах такі терміни існують або вже в конституційних документах, або в антидискримінаційних положеннях законів. В країнах, де такі терміни мають чітке визначення у законодавстві або вже отримали тлумачення в судах, не вбачається потреби ще раз визначати відповідну ознаку у законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Звичайно, законодавство може містити перекресні посилання на терміни та визначення, наведені в інших законах. Однак деякі законодавчі акти у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті містять чіткі визначення. Наприклад, у штаті Делавар (США) законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті визначає «сексуальну орієнтацію» як гетеросексуальність, бісексуальність або гомосексуальність.²⁵ У Великобританії розділ 146 Закону про кримінальне правосуддя 2003 року визначає «інвалідність» як «будь-яке фізичне або психічне обмеження».

2.5 Ознаки, які рідко захищені законом

Деякі з менш часто захищених характеристик включають у себе сімейний стан, місце народження, майновий стан, клас, майно, соціальне положення, політичні уподобання або ідеологію, а також службу у збройних силах. Приклади, наведені у цьому розділі, ілюструють, наскільки відмінними можуть бути закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Деякі (але не всі) з представлених концепцій захищених груп взяті із загального антидискримінаційного закону, як от Стаття 21 Хартії основних прав Європейського Союзу та Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

25 11 Del. Code § 1304(a)(2).

Приклади рідко захищених ознак: Хорватія, Росія, Іспанія та округ Колумбія (США)

Параграф 36 статті 89 Кримінального кодексу **Хорватії** передбачає, що «до злочинів на ґрунті ненависті відносяться будь-які кримінально-карані дії в рамках цього Закону, скоєні з мотивів ненависті проти особи через її расу, колір шкіри, стать, сексуальну орієнтацію, мову, релігію, політичні чи інші переконання, національне або соціальне походження, **майно, місце народження, освіту, соціальне положення, вік, стан здоров'я чи інші ознаки**».

Стаття 63 Кримінального кодексу **Російської Федерації** визначає в якості обтяжуючих обставин «скоєння злочинів з мотивів **політичної, ідеологічної**, расової, етнічної або релігійної ненависті чи ворожнечі або з мотивів ненависті чи ворожнечі по відношенню до **будь-якої соціальної групи**».

Стаття 22.4 Кримінального кодексу **Іспанії** визначає обтяжуючі обставини як ситуації, за яких злочин був скоєний з расистських, антисемітських чи інших дискримінаційних підстав, пов'язаних з **ідеологією**, релігією або переконаннями жертви, або через її гадану належність до етнічної групи, раси, нації, статі або сексуальної орієнтації, або через її захворювання чи інвалідність.

Розділ 22-3701 Кодексу **округу Колумбія** визначає «злочин, пов'язаний з упередженням» як навмисний вчинок, який демонструє упереджене ставлення обвинуваченого, яке ґрунтується на фактичній або гаданій расовій приналежності, кольорі шкіри, релігії, національному походженні, статі, віці, сімейному стані, **зовнішньому вигляді**, сексуальній орієнтації, сімейних обов'язках, фізичних вадах, **освітньому статусі [тобто рівні освіти]** або **політичних уподобаннях** жертви зазначеного вчинку.

2.6 Коментар

Для забезпечення широкого охоплення необхідних ознак ми рекомендуємо використовувати комбінації таких термінів як «раса», «етнічна приналежність», «національне походження» та «національність». Що стосується можливого вибору інших ознак, законодавці повинні самостійно прийняти рішення про те, які з них варто включити до закону у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

Хоча універсальних критеріїв вибору захищених ознак не існує, необхідно враховувати наступні фактори:

- історичні умови;
- сучасні соціальні проблеми; та
- частоту окремих видів злочинів.

Крім цього, законодавці також повинні оцінити практичні наслідки включення або виключення певних ознак. Наприклад, деякі з «ознак, які рідко захищаються», не підійдуть у зв'язку з відсутністю історичних прецедентів дискримінації. Інші ознаки можуть ускладнити роботу працівників

правоохоронних органів, пов'язану з виконанням закону. Наприклад, закон про злочини на ґрунті ненависті округу Колумбія (див. розділ 2.5) визначає освітній статус (рівень освіти) як захищену ознаку. Слідчим буде складно довести, що злочин був скоєний з цією мотивацією, оскільки рівень освіти є ознакою, про яку злочинцю може бути відомо лише в тому випадку, якщо він особисто знайомий з жертвою. Крім цього, рівень освіти, як правило, не є суттєвою ознакою групової ідентичності, та за цією ознакою звичайно не стоїть історія дискримінації.

Занадто довгий або занадто невизначений перелік ознак може зруйнувати концепцію злочину на ґрунті ненависті та створити умови для зловживань або неналежного застосування положень закону. Включення категорій ознак, пов'язаних з майновим становищем або класом може перетворити економічні злочини на злочини на ґрунті ненависті. До того ж правоохоронні органи не зможуть їх розрізнити. Чи є пограбування заможної людини злочином на ґрунті ненависті за ознакою «майнове становище» чи «соціальне положення»? Що лежить в його основі – ненависть чи просто жадібність?

Деякі категорії ознак вводять в оману. Наприклад, якщо такий термін, як «соціальна група», використовується без чіткого визначення, існує небезпека того, що закон не зможе досягти своєї мети. Якщо в закон включено ознаки, які не є незмінними або такими, що певним чином визначають самоідентифікацію особи, та не є спільними для людей, які у якості групи зазнавали дискримінації, ізоляції або пригнічення, це може дискредитувати законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Крім цього, подібний закон не зможе забезпечити захист тих груп, які насправді знаходяться під загрозою. До людей, захищених за ознакою «соціальна група», можуть належати працівники правоохоронних органів або політики, жодні з яких не вважаються загалом пригнобленою групою або групою, яка об'єднана основоположною ознакою ідентичності. Насправді, якщо закон визначає захищені ознаки, які занадто далекі від ключової концепції злочину на ґрунті ненависті, він перестає відповідати вимогам, які висувуються до законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

Більше того, концепція правової визначеності вимагає того, щоб особа мала змогу в розумних межах передбачувати кримінальні наслідки своїх дій. Концепція правової визначеності відображена як у національних законах країн регіону ОБСЄ, так і в міжнародних документах з прав людини. Закон, який передбачає посилення покарання, але не дає чіткого визначення обставин, в яких застосовуються посилені покарання, скоріше за все, не буде відповідати даній основоположній вимозі.

Деякі країни, такі як Канада та Хорватія, зробили вибір на користь відкритого списку захищених ознак. Іншими словами, вони залишають відкритою можливість застосування закону до злочинів, скоєних у зв'язку з

іншими ознаками, – окрім тих, які вже зазначені в самому законі. У Хорватії це досягається за рахунок включення в закон фрази «та інші ознаки». Хоча перевага такого підходу полягає в тому, що він залишає можливість доопрацювання закону з часом, однак він має і свої недоліки. По-перше, судження законодавців про те, які ознаки є важливими та повинні бути включені, а також які групи є особливо вразливими, по суті, є оціночним судженням. Відкриті списки позбавляють законодавців можливості приймати рішення того про те, коли слід розширювати перелік категорії тих злочинів, які відносяться до злочинів на ґрунті ненависті. По-друге, відкриті списки можуть мати той же недолік, що й закони з нечіткими формулюваннями: вони можуть не відповідати вимозі правової визначеності, а також їх може бути складно виконати, враховуючи соціальну реальність злочинів на ґрунті ненависті.

3. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 3: ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВУ ЗЛОЧИНУ – ВОРОЖЕ СТАВЛЕННЯ ЧИ ДИСКРИМІНАЦІЯ?

Відповідно до поширеного уявлення про злочини на ґрунті ненависті правопорушник діє з мотивів ненависті або ворожнечі по відношенню до певної ознаки жертви, наприклад, кольору шкіри, або етнічного чи національного походження, або релігії. Інколи правопорушник обирає мішенню майно, пов'язане з особами, які об'єднані такою ознакою, наприклад, молитовний дім. Втім, це не є вимогою всіх законів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Деякі з таких законів передбачають, що правопорушник свідомо обирає жертву на основі певної притаманної їй захищеної ознаки. У цьому посібнику ці дві різні форми законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті називаються моделлю «ворожнечі» та моделлю «дискримінаційного вибору».

Як і у випадку з вибором інших складових законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, вибір слів, які використовуються у тексті закону, може істотно впливати на кваліфікацію правопорушень як злочинів на ґрунті ненависті. Можливо, багато країн розробляли своє законодавство без свідомого обрання тієї чи іншої моделі. Важливо також пам'ятати про вплив вибору моделі на використання ресурсів слідства та державного обвинувачення. Тому у коментарях зазначаються конкретні форми слів, які визначають приналежність законодавчого акту до моделі ворожнечі або до моделі дискримінаційного вибору.

3.1 Модель ворожнечі

Відповідно до моделі ворожнечі, правопорушник повинен діяти з мотивів ворожнечі або ненависті по відношенню до однієї з захищених ознак. Закони деяких країн-учасниць ОБСЄ передбачають обов'язкову наявність

ненависті, ворожнечі або неприязні.²⁶ Вони вимагають доведення того, що порушник діяв на ґрунті певної ворожнечі до жертви.

У Великобританії, наприклад, Розділ 28 Закону про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку 1998 року передбачає, що порушник повинен або «продемонструвати» вороже ставлення, або діяти «з мотивів» ворожнечі, однак закон не містить визначення «ворожнечі». Дослідження, проведене у 2002 році виявило, що працівники всіх підрозділів системи кримінальної юстиції, хотіли б отримати більше інструкцій стосовно психічного стану злочинця, необхідного для того, щоб злочин можна було кваліфікувати як правопорушення, скоєне з мотивів ворожнечі на «расовому» ґрунті.²⁷

Нормативно-правовий акт, який вимагає доведення расистських або ворожих мотивів порушника, можливо, відповідає популярній ідеї про злочини на ґрунті ненависті, однак його виконання може викликати труднощі. Питання про те, чи дійсно особа відчуває «ненависть», є дуже суб'єктивним, а довести такий факт у суді досить складно. Ситуацію ускладнює ще й те, що майже жодне інше кримінальне правопорушення не вимагає доведення наявності мотиву в якості одного з елементів складу злочину.

Приклади законів, заснованих на «моделі ворожнечі»: Бельгія, Канада та Україна

Стаття 377bis Карного кодексу Бельгії передбачає збільшення покарання, якщо один з мотивів правопорушення – це «ненависть, зневага або ворожнеча» по відношенню до особи через її захищену ознаку.

Розділ 718.2(a) Кримінального кодексу Канади передбачає, що суд, який виносить вирок, також зобов'язаний враховувати низку принципів, у тому числі (і) розгляд доказів того, що правопорушення скоєно з мотивів «необ'єктивності, упередженості або ненависті» по відношенню до захищеної ознаки жертви.

Стаття 67(3) Кримінального кодексу України передбачає, що, якщо злочин скоєно «на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату», ці обставини слід розглядати як обтяжуючі з точки зору призначення покарання.

26 Див., наприклад, ст. 63 Кримінального кодексу Російської Федерації; ст. 62 Кримінального кодексу Таджикистану; ст. 58(1)(д) Кримінального кодексу Туркменістану; ст. 67 Кримінального кодексу України; ст. 63 Кримінального кодексу Вірменії; ст. 61 Кримінального кодексу Азербайджану.

27 Елізабет Берні і Джеррі Роуз, «Расистські злочини: як працює закон?», наукове дослідження МВС Великобританії 244, липень 2002 року, стор. xvii [Elizabeth Burney & Gerry Rose, "Racist offences – how is the law working?", Home Office Research Study 244, 2002, at p. xvii], веб-сайт МВС Великої Британії: <<http://www.homeoffice.gov.uk/rds/hors2002.html>>.

3.2 Модель дискримінаційного вибору

Модель дискримінаційного вибору передбачає, що злочинець навмисно обирає в якості жертви носія захищеної ознаки, але для доведення злочину не вимагається наявності ненависті або ворожості. До категорії таких правопорушень можна віднести напад на іммігранта з розрахунку, що він з меншою імовірністю звернеться до правоохоронних органів. Іншою формою злочину за моделлю дискримінаційною вибору може бути напад на гомосексуаліста з тієї причини, що гомофобні напади – звична справа у групі, до якої належить нападник, та це може підвищити йому статус та завоювати повагу друзів.

У законодавстві багатьох країн у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті немає навіть згадки про почуття ненависті або ворожості. Натомість, у законі зазначається, що злочинець повинен скоїти правопорушення «через» або «з причини» наявності у жертви захищеної ознаки. Інакше кажучи, закон вимагає доведення наявності причинно-наслідкового зв'язку між ознакою та поведінкою правопорушника без визначення конкретної емоції.

Приклади законів, які не передбачають ворожість – Болгарія, Данія та Франція

Стаття 162(2) Кримінального кодексу **Болгарії** передбачає покарання для тих, хто застосував силу проти інших або пошкодив майно іншої особи **через** її національність, расу, релігію або політичні переконання, у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років.

Розділ 81(vi) Кримінального кодексу **Данії** передбачає можливість посилення покарання, якщо доведено, «...що причина правопорушення **криється в** етнічному походженні, релігії, сексуальній орієнтації чи інших ознаках особи».

Ст. 132-76(1) Карного кодексу **Франції** передбачає, що покарання за злочин або правопорушення збільшується, якщо правопорушення було скоєне **через** фактичну або гадану приналежність або неприналежність жертви до певної етнічної групи, нації, раси чи релігії.

3.3 Коментар

Між цими двома моделями існують важливі відмінності. Закон, заснований на моделі дискримінаційного вибору, є ширшим, оскільки він охоплює тих порушників, які не відчували ворожечі, але обрали своїх жертв на основі упередженої або стереотипної інформації про їх вразливість. З певних причин такий закон легше застосувати на практиці та він може бути більш ефективним у боротьбі з тим видом шкоди, заради попередження

якого і створюється законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

По-перше, закон, заснований на моделі дискримінаційного вибору, не вимагає доведення наявності ненависті в якості невід'ємної ознаки правопорушення. Коли законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті вимагає наявності почуття «ворожнечі», це означає, що правоохоронні органи повинні оцінити емоційний стан порушника – завдання, яке може виявитися непростим, особливо за відсутності відповідної підготовки у більшості правоохоронців.

Короткий опис справи «Народ проти Джона Фокса та ін.» (Сполучені Штати Америки)

Наявність ненависті не вимагається?

Нападники обрали в якості жертви пограбування гея, оскільки думали, що він не буде чинити опору та не захоче звертатися у поліцію. Жертві, Майклу Сенді, вдалося вирватися під час спроби пограбування. Коли чоловіки за ним погнались, Майкл Сенді побіг через шосе, попав під машину та загинув. Під час судового розгляду справи обвинувачені чоловіки заявляли, що їх не можна притягти до відповідальності за скоєння злочину на ґрунті ненависті, тому що немає доказів того, що вони відчували ворожнечу до жертви як до гея. Суд відхилив цей аргумент. Суд розтлумачив, що закон передбачає лише «свідоме обрання жертви через конкретну ознаку».

Джерело: 844 N.Y.S.2d 627 (N.Y. Sup. 2007).

По-друге, наслідки злочину для жертви та членів її громади, як правило, однакові незалежно від того, чи керувався нападник ненавистю чи будь-якими іншими емоціями. Жертва, яка зазнає нападу тому, що порушник вважає її особливо уразливою з огляду на певну притаманну їй захищену ознаку, скоріше за все, отримає таку саму травму, як і жертва, яку порушник обирає через ненависть до цієї ознаки. З точки зору жертви важливо лише те, що на неї напали через незмінний або основний аспект її ідентичності.

Якщо чинне законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті вимагає доведення наявності «ненависті» або «ворожності», то було б корисно скласти інструкції та організувати навчання працівників правоохоронних органів та судів стосовно того, які докази необхідні та достатні для доведення наявності таких емоцій.

4. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 4: ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ, ПРИНАЛЕЖНОСТІ ТА ПОМИЛКОВОГО СПРИЙНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖЕРТВИ

Деякі злочини вчиняються проти осіб через їхній зв'язок з конкретною групою. Такий зв'язок може проявлятися у вигляді приналежності до певної групи або членства у ній. Або це можуть бути зв'язки з членом певної групи, наприклад, особисті стосунки, дружба або шлюб. Міжнародні та регіональні документи захищають право на свободу об'єднань та право на повагу до особистого життя.

4.1 Зв'язок та приналежність

Деякі жертви злочинів на ґрунті ненависті обираються не тому, що вони самі мають певну захищену ознаку, а через їхній зв'язок з іншими, хто її має. Існує багато прикладів подібного вибору жертви. Закон Бельгії про злочини на ґрунті ненависті вперше був застосований по відношенню до Ганса ван Темше, який застрелив з мисливської рушниці трьох людей: жінку-турчанку в хустці; Уеламату Ніангаду – жінку африканського походження; та дитину, за якою вона наглядала. Дитина, Луна Дроварт, мала те саме етнічне походження, що й ван Темше, але була застрелена через ідентичність своєї няньки.²⁸

У Сполучених Штатах Америки зафіксована документально підтверджена тенденція злочинів, спрямованих проти міжрасових пар та сімей. Так само дослідження, проведене у Фінляндії, виявило, що п'ята частина злочинів на ґрунті ненависті була скоєна проти етнічних фінів, які знаходились «у товаристві особи іноземного походження», або мали «дружину або чоловіка іноземного походження».²⁹

---

28 «Двоє загинули в результаті «расистського вбивства» в Бельгії», веб-сайт BBC News, 11 травня 2006 р. [“Two Die in Belgium ‘Race Killing’” BBC News Website 11 May 2006], <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4763655.stm>>; «Бельгієць отримав довічне ув'язнення за напад з мотивів расизму», веб-сайт International Herald Tribune, 11 жовтня 2007 р. [“Belgian man sentenced to life in prison for racially motivated attack”, International Herald Tribune Website, 11 October 2007], <<http://www.iht.com/articles/2007/10/11/america/belgium.php>>.

29 «Бланк звіту про злочини на ґрунті ненависті», Human Rights First, 2007 р., у №87 [“Hate Crime Report Card”, Human Rights First, 2007, at n. 87], <<http://www.humanrightsfirst.org/discrimination/hate-crime/index.asp>>.

4.2 Помилкове сприйняття

Правопорушник також може обирати жертву через помилкове переконання в тому, що вона належить до певної групи. Наприклад, у Чеській Республіці на чоловіка-турка, якого помилково прийняли за рома, напали скінхеда та вбили його.³⁰ У Німеччині Марінус Шоберл, 16-річний хлопець, був закатований до смерті нападниками, які вважали, що він єврей. Його тіло знайшли у вигрібній ямі через чотири місяці.³¹ У Сполучених Штатах після терористичного акту 11 вересня 2001 року пройшла хвиля злочинів «у відповідь» проти мусульман. Серед жертв виявилися сикхи, індуси та латиноамериканці, тому що нападники думали, що це мусульмани.³² Схожі випадки помилкового сприйняття траплялися в Лондоні після підкладення бомб 7 липня 2005 року.³³

4.3 Коментар

Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті та системи моніторингу таких злочинів, які передбачають, що жертва дійсно повинна належати до певної захищеної групи, неможливо застосувати до вищеписаних категорій злочинів. Наприклад, в Фінляндії поліція зобов'язана фіксувати як «расистські випадки» всі злочини, скоєні проти людини, яка «відрізняється від виконавця з точки зору раси, кольору шкіри, національності або етнічного походження».³⁴ Представники Поліцейського коледжу Фінляндії заперечують проти цього, стверджуючи, що дана інструкція «залишає поза увагою злочини, жертви яких зазнали нападу через їх гадану приналежність до групи меншини, а також випадки, пов'язані з нападами на осіб чи групи осіб через їхній зв'язок або підтримку представників меншин».³⁵

---

30 «Прес-реліз Європейського центру прав ромів щодо подій у Великобританії», веб-сайт Європейського центру прав ромів, 22 жовтня 1997 р. [“ERRC Press Release on Events in Great Britain”, European Roma Rights Centre website, 22 October 1997], <www.errc.org/cikk.php?cikk=140>.

31 Ліз Фекете, «Юнака вбили тому, що вважали його євреєм», IRR News, Інститут расових відносин, 1 лютого 2003 р. [Liz Fekete, “Youth killed because they thought he was Jewish”, IRR News, Institute of Race Relations, 1 February 2003].

32 Див. «Ми не вороги: злочини на ґрунті ненависті проти арабів, мусульман та тих, кого вважають арабами чи мусульманами, після 11 вересня», Human Rights Watch, листопад 2002 р., стор. 33 [See “We are Not the Enemy: Hate Crimes Against Arabs, Muslims, and Those Perceived to be Arab or Muslim after September 11”, Human Rights Watch, November 2002, p. 33], <www.hrw.org/reports/2002/usahate/usa1102.pdf>.

33 Фожа Сінгх, «Датські сикхи відчули реакцію Лондона після вибухів бомб», The Panthic Weekly, 17 липня 2005 р. [Fauja Singh, “Danish Sikhs feel backlash of London bombing,” The Panthic Weekly, 17 July 2005], <www.panthic.org/news/124/ARTICLE/1553/2005-07-17.html>.

34 «Бланк звіту про злочин на ґрунті ненависті», Human Rights First, 2007 р., стор. 22 [“Hate Crime Report Card”, Human Rights First, 2007, p. 22], <<http://www.humanrightsfirst.org/discrimination/hate-crime/index.asp>>.

35 Там само.

Приклади законів, які враховують проблеми зв'язків, приналежності та помилкового сприйняття ідентичності жертви: Великобританія, Франція та Угорщина

Розділ 28 Закону **Великобританії** про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку 1998 року передбачає, що порушення вважається обтяженим расовими мотивами, якщо правопорушник демонструє по відношенню до жертви ворожнечу, яка базується на приналежності або гаданій приналежності жертви до расової або релігійної групи. «**Приналежність**» передбачає зв'язок із членами такої групи. «**Гадана**» означає припущення з боку правопорушника.

Ст. 132-76 Кримінального кодексу **Франції** передбачає посилення покарання за злочини, скоєні через те, що жертва «... **фактично або гадано**...» належить до [захищеної групи].

Ст. 174/В Кримінального кодексу **Угорщини** передбачає, що будь-яка особа, яка скоїла напад на іншу особу через її «**фактичну або гадану**» приналежність до захищеної групи, винна у скоєнні тяжкого кримінального злочину.

Особи, які пов'язані або асоціюються з групою, що поділяє захищену ознаку, можуть легко бути випущені з уваги як категорія, яка повинна бути включена до законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. З огляду на це, законодавство також повинно передбачати покарання для тих, хто нападає на інших осіб через їхній зв'язок із членами захищених груп.

З тих самих причин «фактичні помилки» (тобто помилкове уявлення про ідентичність жертви) не повинні перешкоджати визнанню та переслідуванню правопорушення як злочину на ґрунті ненависті. Більшість законів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті розроблені з точки зору мотивів правопорушника, а не з точки зору фактичного статусу жертви. Невключення такої категорії жертв негативно вплине і на цінність законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, і на можливість його ефективного застосування.

5. СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ 5: ЯКІ ДОКАЗИ ПОТРІБНІ ТА ЯКА СТУПІНЬ НЕОБХІДНОЇ ВМОТИВОВАНОСТІ?

5.1 Які докази підтверджують наявність мотиву?

Як і у випадку всіх кримінальних правопорушень, прийняття рішення про висунення або невисунення звинувачень за тією чи іншою статтею кримінального кодексу залежить від наявності доказів. Рішення про висунення або невисунення звинувачень у скоєнні злочину на ґрунті ненависті залежить від наявності достатніх доказів для доведення мотиву упередження.

Факторами, які впливають на остаточне рішення, є характер злочину, якість розслідування, проведеного правоохоронними органами, а також будь-які положення конституції або законодавчих актів, які стосуються доказів.

Інколи вже сам характер нападу свідчить про наявність мотиву упередження. Наприклад, вандали, які осквернили мусульманські могили на військовому кладовищі на півночі Франції, залишили після себе образливі графіті на адресу ісламу, а також повісили свинячу голову на одному надгробному камені.³⁶ Часто підозрювані у скоєнні злочину на ґрунті ненависті роблять заяви під час або одразу після нападу, що викривають їхні мотиви.

Короткий опис справи: нанесення ножових поранень школярці (Росія)

Нападникам вистачило часу, щоб намалювати свастику

25 березня 2006 року дев'ятирічну дівчинку Ліліан Сіссоко поранили ножом у шию та вухо два чоловіки, коли вона входила в під'їзд свого будинку. Ліліан – дівчинка змішаного російсько-африканського походження – потрапила до лікарні, але вижила. Її мати сказала, що нападники «мали достатньо часу, щоб намалювати свастику та графіті зі словами «Скінхеди ... ми це зробили». У травні 2006 року були заарештовані члени неонацистської банди за напад на Сіссоко та за низку інших злочинів на ґрунті ненависті із застосуванням насильства.

Джерело: Пол Леджандр, «Меншини в облозі: Справа із Санкт-Петербургу» (Paul LeGendre, "Minorities Under Siege: The Case of St. Petersburg"), Human Rights First, 26 червня 2006 р., стор. 6.

В інших випадках мотив упередження є менш явним та вимагає глибшого розслідування. Правоохоронці можуть спробувати з'ясувати, чи не робив порушник заяв або зізнань знайомим або сусідам, чи не пов'язаний він з групами скінхедів або неонацистів, або навіть з'ясувати, яким журналам, книгам, музиці, фільмам та Інтернет-сайтам він надає перевагу.

В деяких країнах закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті визначають види доказів, які можна використати для встановлення мотиву упередження, та встановлюють часові обмеження.

36 «Вандали осквернили мусульманські могили на півночі Франції», веб-сайт International Herald Tribune, 6 квітня 2008 р. ["Vandals desecrate Muslim graves in northern France", International Herald Tribune website, 6 April 2008], <<http://www.ihf.com/articles/2008/04/06/europe/france.php>>.

Положення про докази у законах у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, які діють у Франції та Великобританії

Кримінальний кодекс **Франції** передбачає, що наявність обтяжуючих обставин встановлюється в тих випадках, коли «**перед, під час або після скоєння правопорушення мали місце письмові або усні заяви, зображення, предмети або дії будь-якого характеру, які завдають шкоди честі або репутації жертви або групи осіб, до якої належить жертва**» з огляду на належність або неналежність до певної етнічної групи, нації, раси чи релігії або з огляду на фактичну чи гадану сексуальну ідентичність (статті 132-76 та 132-77).

Розділ 28 Закону **Великобританії** про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку 1998 року містить певні інструкції щодо доказів, на основі яких можна зробити висновок про наявність у складі злочину обтяжуючих обставин расового або релігійного характеру: «**На момент скоєння правопорушення або безпосередньо до чи після нього правопорушник демонструє по відношенню до жертви ворожість на ґрунті приналежності (або гаданої приналежності) жертви до расової чи релігійної групи...**»

Короткий опис справи «Корона проти Пола Тейлора» (Великобританія)

Знаряддям вбивства були вирізані зображення свастики

В ніч на 28 липня 2005 року за Ентоні Уолкером (Anthony Walker) та його двоюрідним братом (обидва підлітки афро-карибського походження) погнались два чоловіки через парк у Мерсисайд, Англія. Один з чоловіків, Пол Тейлор, наніс Ентоні Уолкеру глибокий удар льодорубом в череп, від якого той помер. На судовому засіданні його двоюрідний брат засвідчив, що чоловіки обзивали їх расистськими висловами. Управляючий пабу, який знаходився неподалік, підтвердив, що він раніше бачив, як Тейлор розмахував ножем та говорив: «Хтось сьогодні це отримає». Огляд пабу виявив зображення свастики та ініціали Тейлора, нашкрябані на вивісці пабу тим самим льодорубом, яким був вбитий Ентоні. Суд визнав, що напад був скоєний з расових мотивів. Тейлора засудили до 23 років позбавлення волі, а його співучасника, який ініціював напад та надав знаряддя вбивства, було засуджено до 17 років.

Джерела: «Суворі вироки за огідне расистське вбивство», веб-сайт *Times*, 1 грудня 2005 року; «Вбивство Уокера: звинувачення у справі ("Walker killing: prosecution case")», BBC, 16 листопада 2006 р. ["Severe sentences for 'poisonous' racist killing", *Times* website, 1 December 2005; "Walker killing: prosecution case", BBC, 16 November 2006].

Короткий опис справи: вбивство Тібора Беркі (Чеська Республіка)

Чи повинні під час нападу лунати образи расистського характеру?

13 травня 1995 року чоловік ромської національності на ім'я Тібор Беркі був забитий до смерті групою скінхедів, які мали бейсбольні бити. Раніше чули, як нападники говорили, що «знайдуть якогось цигана». Суд першої інстанції постановив, що расистський мотив відсутній, тому що нападники не висловлювали жодних расистських образ під час самого нападу. Суддя зазначив: «Під час нападу [головний нападник] мовчав та не викрикував жодних образливих слів, з яких можна було б визначити расистський мотив». Під час розгляду апеляції апеляційний суд постановив, що расистський мотив присутній, та збільшив вирок головного виконавця до 13 років.

Джерела: «Другий періодичний звіт щодо країн-учасниць, визначених на 1996 рік: Чеська Республіка», CERD/C/289/Add.1 п. 41-42 [“Second Periodic Report of States parties due in 1996: Czech Republic,” CERD/C/289/Add.1 para. 41-42]; «Ромб у Чеській Республіці: чужинці на власній землі», Human Rights Watch, 1 червня 1996 р. [“Roma in the Czech Republic: Foreigners in their Own Land,” Human Rights Watch, 1 June 1996].

5.2 Змішані мотиви

Крім загальних проблем, пов'язаних із доведенням мотивації наявності мотиву, під час розслідування злочинів на ґрунті ненависті часто викликає проблема змішаної мотивації. Це означає, що правопорушник міг мати не один, а декілька мотивів.

Хоча й існує поширене уявлення про «типовий» злочин на ґрунті ненависті, відповідно до якої правопорушник діє виключно з мотивів ненависті до соціальної групи жертви, інколи мотиви злочинів на ґрунті ненависті більш складні. Результати досліджень свідчать, що за злочинами на ґрунті ненависті часто стоять множинні мотиви. «[Ч]асто злочинці знаходяться під впливом ситуативних факторів (включаючи соціальні норми, які визнають представників конкретної групи у якості зручних жертв для нападу) в рівній або більшій мірі, ніж під впливом особистого відношення до даної групи».³⁷ Проведене у 2004 році у Великому Манчестері (Великобританія) дослідження дій злочинців, які керувалися расистськими мотивами, виявило, що хоча «расизм, звичайно, складав частину мотиву злочину... але дуже рідко він був єдиним мотивом, на відміну від класичної версії расистського насильства як одного з різновидів злочину на ґрунті ненависті».³⁸

37 Див. Лу-ін Ван, «Комплексний характер ненависті», Юридичний журнал штату Огайо, вип. 60, 1999 р., на стор. 807 [Lu-in Wang, “The Complexities of Hate”, Ohio State Law Journal, Vol. 60, 1999, at p. 807].

38 Ларрі Рей, Девід Сміт, Ліз Уостел, «Ганьба, гнів і насильство на ґрунті расизму», Британський журнал кримінології, вип. 44, травень 2004 р., на стор. 354-55 [Larry Ray, David Smith, Liz Wastell, “Shame, Rage and Racist Violence”, British Journal of Criminology, Vol. 44, May 2004, at pp. 354-55].

Короткий опис справи: вбивство Мохаммеда Парвеза (Сполучене

Расистський напад, поєднаний з іншими мотивами

У липні 2006 року Мохаммеда Парвеза, водія таксі, який народився в Пакистані, витягли з його автомобіля, викрали та забили до смерті шість білих підлітків, які викрикували расистські образи під час нападу. Вбивство було заплановане як помста за інцидент, що стався за кілька тижнів до цього, коли Парвез привіз групу чоловіків азійського походження на місце суперечки між двома ворогуючими бандами. Під час попереднього конфлікту був пошкоджений скутер одного з нападників. Прокурор, відзначивши, що у першу чергу мотивами у цій справі були «помста та відплата», все одно висунув обвинувачення у вбивстві з обтяжуючими обставинами на ґрунті расової приналежності. Четверо з нападників були визнані винними у вбивстві з обтяжуючими обставинами на ґрунті расових мотивів, та ще двоє – у порушенні громадського порядку із застосуванням насильства.

Джерела: «Вбитий таксист став «жертвою відплати», веб-сайт BBC News, 21 листопада 2006 р. [“Murdered cabbie ‘payback victim”, BBC News website, 21 November 2006]; «Банда підлітків засуджена за вбивство», веб-сайт Королівської прокурорської служби, 27 січня 2007 р. [“Teenage Gang Convicted of Murder,” Crown Prosecution Service website, 27 January 2007]; «Чоловіки у в’язниці за вбивство таксиста», веб-сайт BBC News, 20 лютого 2007 р. [“Men jailed for taxi driver murder,” BBC News website, 20 February 2007].

Прецедентне право США містить прийняту низкою судів вимогу, відповідно до якої мотив упередження повинен бути «суттєвим фактором» правопорушення. Випадкове використання расистських висловів загалом не вважається достатнім. Разом з тим, вимога про наявність суттєвого мотиву, не виключає можливості присутності декількох мотивів. В інших країнах, навпаки, закони вимагають, щоб мотив упередження був домінуючим. Небезпека такої вимоги полягає в тому, що, коли мова йде про змішані мотиви, дуже складно провести точну оцінку мотивів у кількісному та відсотковому вираженні.

Подібна проблема, пов’язана зі змішаними мотивами, виникає й під час класифікації злочинів. Дослідження, проведене в Канаді, виявило, що співробітники поліції користуються зовсім різними стандартами при класифікації правопорушень як злочинів на ґрунті ненависті. Найбільше в країні управління поліції Торонто використовувало «виключне визначення», відповідно до якого *лише* дії, вчинені через наявність захищеної ознаки у жертви, класифікувались як злочини на ґрунті ненависті. Інші поліцейські відділення визначали злочини на ґрунті ненависті як дії, скоєні повністю або частково на ґрунті упередження.³⁹

39 «Повсякденні страхи: огляд насильницьких злочинів на ґрунті ненависті в Європі та Північній Америці», Human Rights First, вересень 2005 р., стор. 30 [“Everyday Fears: A Survey of Violent Hate Crimes in Europe and North America” Human Rights First, September 2005, at p. 30]; Джуліан Робертс, «Непропорційна шкода: злочини на ґрунті ненависті в Канаді. Аналіз останніх статистичних показників», 1995 р. [Julian Roberts, “Disproportionate Harm: Hate Crime in Canada. An Analysis of Recent Statistics”, 1995], <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/rs/rep-rap/1995/wd95_11-dt95_11/index.html>.

Приклади законів, які враховують змішану мотивацію: Бельгія, Великобританія та штат Каліфорнія (США)

Стаття 377bis Кримінального кодексу **Бельгії** передбачає посилення покарання, якщо «одним з мотивів злочину» є ненависть, неповага або ворожість по відношенню до особи через її захищену ознаку.

Розділ 146 Закону **Великобританії** про кримінальну юстицію 2003 року передбачає збільшення покарання у разі наявності обтяжуючих обставин, пов'язаних з інвалідністю або сексуальною орієнтацією, якщо злочин (**повністю або частково**) скоєно з мотивів (i) ворожості по відношенню до осіб конкретної сексуальної орієнтації, або (ii) ворожості по відношенню до осіб з обмеженими можливостями або окремою можливістю. **«Немає значення, чи базується будь-якою мірою ворожість правопорушника також і на інших факторах, не згаданих у цьому пункті».**

Розділи 422.55 та 422.56 Карного кодексу **Каліфорнії** передбачають, що «злочин на ґрунті ненависті» означає кримінальний вчинок, скоєний **повністю** або частково на ґрунті однієї або кількох фактичних або гаданих захищених ознак жертви. Це означає, що причиною скоєння злочину повинен бути мотив упередження, хоча також можуть існувати й інші причини. **У разі одночасної наявності кількох мотивів суттєвим фактором, який привів до конкретного результату, повинно бути заборонене законом упередження.** Не вимагається, щоб упередження було основним фактором, або щоб було доведено, що злочин не був би скоєний, якби жертва не мала даної фактичної або гаданої ознаки.

5.3 Коментар

Проведення розслідування з метою доведення мотиву вимагає значного обсягу роботи з боку правоохоронних органів; опитування друзів, сусідів та колег підозрюваного, отримання ордерів на обшук для пошуків доказів у місці проживання підозрюваного, виклик на допит представників Інтернет-провайдерів, а також організація спостереження для виявлення членства підозрюваного у групах ненависті або його зв'язків з ними. Процедура отримання доказів та прийняття їх судом відрізняються в різних країнах-учасницях ОБСЄ, що, звісно, впливає на розслідування. Інколи ключ до виявлення мотиву лежить у ретельному огляді місця злочину або проведенні судово-медичної експертизи.

У разі відсутності прямих доказів мотиву упередження, таких як зізнання, зроблене злочинцем працівникам поліції або друзям, суди можуть інколи використовувати інші докази, які підтверджують наявність упередження. Наприклад, суд може врахувати той факт, що напад не був спровокований, що у минулому ворожості між сторонами не існувало, а також те, що мали місце принизливі або образливі вислови.

Деякі закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті прямо допускають наявність змішаної мотивації. Точні формулювання таких законів можуть відрізнятись, але по суті вони охоплюють всі злочини, скоєні на ґрунті упередженості. Враховуючи складнощі доведення мотиву та той факт, що багато правопорушників керуються кількома мотивами, закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті повинні передбачати змішані мотиви. Вимога про те, щоб єдиним мотивом таких дій було упередження, різко зменшить кількість правопорушень, які можна кваліфікувати як злочини на ґрунті ненависті, або при розгляді яких можна враховувати обтяжуючі обставини, які полягають в наявності мотиву ненависті. Більше того, закон, який безпосередньо не вирішує проблему змішаних мотивів, може породити різноманітні тлумаченні з боку працівників правоохоронних органів та прокуратури. Це може призвести до значних розбіжностей між кількістю злочинів, які розглядаються як злочини на ґрунті ненависті, та кількістю злочинів, які переслідуються як злочини на ґрунті ненависті.

Короткий опис справи «Народ проти Шуттера» (США)

Агресивна поведінка на дорозі чи расизм?

Після того, як його «підрізали» на шосе, жертва, Рональд Робінсон, зупинив машину, вийшов та підійшов до водія і пасажера. Порушники у відповідь жорстоко побили Робінсона, викрикуючи расистські образи. Суд першої інстанції відхилив звинувачення у залякуванні на ґрунті етнічної ворожнечі, посилаючись на те, що це був випадок «агресивної поведінки на дорозі». Суд першої інстанції визнав, що напад на Робінсона був вмотивований дорожньою пригодою, а не расизмом. Апеляційний суд повернувся до звинувачення у залякуванні на ґрунті етнічної ворожнечі, особливо наголосивши на використанні расових образ під час побиття. «[Т]е, що могло початись як проста дорожня пригода, переросло у акт залякування на етнічному ґрунті».

Джерело: 265 Mich. App. 423 (29 квітня 2005 року).

6. ОСНОВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗАКОНОДАВЦІВ

Як вже наголошувалось у цьому посібнику, законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті є різним у різних країнах і має розроблятися з ретельним урахуванням національної історії та досвіду. Водночас, є декілька основних моментів, без яких ефективно законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті обійтись не може. Вони відображені у стратегічних питаннях, розглянутих у цій главі. Скорочено їх можна представити у вигляді низки основних рекомендацій, якими можуть скористатися законодавці при розробці законів у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.

ОСНОВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

- В законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті слід передбачити, що об'єктами таких злочинів можуть бути як люди, так і майно.
- Слід забезпечити симетричне застосування законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.
- Необхідно зобов'язати суди враховувати докази, які підтверджують наявність мотиву.
- Необхідно зобов'язати суди зазначати в протоколах підстави для застосування або незастосування посиленого покарання.
- Країнам необхідно розглянути можливість поєднання законодавчих моделей, заснованих на виділенні істотного правопорушення та посиленні покарання.
- В законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті необхідно включити ознаки, які є незмінними або основоположними для ідентичності людини.
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті має визнавати соціальні та історичні моделі дискримінації.
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті має включати ознаки жертви, що є помітними для правопорушників або добре їм відомі.
- При розробці законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті необхідно уникати нечітко визначених або невизначених термінів і понять.
- В законодавстві у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті необхідно використовувати поєднання термінів «раса», етнічна приналежність, національне походження та національність, щоб забезпечити широку сферу застосування законів.
- Закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті не повинні вимагати наявності особливого емоційного стану у правопорушника (наприклад, «ненависті» або «ворожого ставлення»).
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті повинно захищати жертв, які пов'язані або асоціюються з особами чи групами, що мають захищені ознаки.
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті повинно застосовуватись і в тих випадках, коли правопорушник помилувався щодо ідентичності жертви.
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті повинно передбачати наявність декількох мотивів у правопорушника.

Навіть найбільш всеохоплюючий та послідовний закон не зможе досягти поставлених цілей, якщо він не буде застосовуватись на практиці. Після прийняття законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті його виконання має відстежуватись та оцінюватись. Чи переслідуються

злочини на ґрунті ненависті? Чи притягаються злочинці до відповідальності? Які проблеми виникають на практиці? Чи знають потенційні жертви та потенційні правопорушники про це законодавство?

Призначення посиленого покарання за скоєння злочину на ґрунті ненависті – кінцевий етап довгої послідовності подій. Щоб правопорушник відчув на собі дію закону у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, жертва має бути готова подати заяву у правоохоронні органи, поліція має провести ретельне розслідування, прокуратура має висунути обвинувачення у скоєнні злочину на ґрунті ненависті, а суд – винести вирок. Будь-який хибний крок у цій послідовності означає втрачену можливість для подолання злочинів на ґрунті ненависті.

ГЛАВА III

РЕСУРСИ

БДІПЛ надає всебічну підтримку, спрямовану на підвищення ефективності законодавства у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Нижче описуються інструменти, які використовуються для підтримки держав-країн-учасниць та громадських організацій у боротьбі зі злочинами на ґрунті ненависті, нетерпимістю та дискримінацією. З ними також можна ознайомитись за наступним посиланням: <<http://tandis.odihr.pl>>.

Комплекс інструментів БДІПЛ для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, розроблений для країн-учасниць

Інструмент	Опис
<i>Навчання працівників правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті</i>	Навчання працівників поліції зосереджене на методах визначення та розслідування злочинів на ґрунті ненависті, а також на формуванні та розвитку навичок, потрібних для обміну розвідданими та роботи з прокуратурою та громадами, що стали об'єктами таких злочинів. Розробляється та проводиться <i>працівниками поліції для працівників поліції</i> . Залучаються місцеві експерти з правоохоронної діяльності для адаптації навчальної програми до місцевих потреб.
<i>Навчання прокурорів (на стадії розробки)</i>	Навчальна програма враховує конкретні потреби і проблеми юридичних спеціалістів; розроблена та проводиться міжнародними експертами з питань переслідування злочинів на ґрунті ненависті. Розроблено два модулі: 1) початкове підвищення рівня обізнаності у форматі «круглих столів» та 2) навчання на просунутому рівні. Обидва модулі включають місцеве законодавство, вивчення конкретних прикладів та міжнародної правової бази.

<p>Інформаційні довідники про мусульманські громади (по окремих країнах)</p>	<p>Проект передбачає надання підтримки у розробці серії довідників про мусульманські громади у різних країнах в рамках заходів з підвищення освітнього потенціалу та інформаційно-просвітницької діяльності. Проект має на меті покращення розуміння життя мусульманських громад, що мешкають в усьому регіоні ОБСЄ, та пропонує комплексний огляд їхньої ролі та внеску у життя суспільства. Довідники розробляються як практичні посібники та призначені для журналістів, політиків, державних службовців та працівників сфери освіти.</p>
<p>Керівництво та оцінка освітніх підходів до викладання тем Голокосту та антисемітизму</p>	<p>Проведене комплексне дослідження («Викладання тем Голокосту та антисемітизму: огляд та аналіз освітніх підходів») дає оцінку існуючих підходів та виділяє передовий досвід у викладанні цих тем для підтримки подальших зусиль країн-учасниць ОБСЄ та громадянського суспільства. Також визначаються прогалини та напрямки, де потрібно інтенсивніше проводити вивчення історії Голокосту та антисемітизму. Завдяки комплексним рекомендаціям створюється база для розробки навчального плану з історії Голокосту та антисемітизму.</p>
<p>Керівництво для викладачів з питань вшанування жертв Голокосту</p>	<p>Публікація «Підготовка до проведення днів пам'яті жертв Голокосту: рекомендації для викладачів» містить пропозиції для викладачів щодо підготовки днів пам'яті жертв Голокосту на основі вивчення передового досвіду 12 країн-учасниць ОБСЄ. Перекладена 13 мовами.</p> <p>Керівництво стало результатом спільної діяльності БДІПЛ, працівників меморіалу «Яд Вашем» та спеціалістів у сфері освіти з 12 країн світу (Австрії, Хорватії, Німеччини, Угорщини, Ізраїлю, Литви, Нідерландів, Польщі, Російської Федерації, Швеції, України та Великобританії).</p> <p>Документ можна знайти на офіційному веб-сайті БДІПЛ наступними мовами: хорватською, голландською, англійською, французькою, німецькою, грецькою, угорською, італійською, литовською, польською, російською, сербською та іспанською.</p>

<p>Огляд державних заходів щодо проведення днів пам'яті жертв Голокосту</p>	<p>У співпраці з Робочою групою з міжнародного співробітництва з питань навчання, вшанування та дослідження Голокосту БДІПЛ підготувало огляд державних заходів у зв'язку з проведенням днів пам'яті жертв Голокосту в різних країнах. Документ містить інформацію про різні форми вшанування жертв Голокосту у країнах-учасницях ОБСЄ. Його мета – сприяння обміну передовим досвідом між державними службовцями, які опікуються цими питаннями.</p> <p>Огляд англійською мовою можна знайти на офіційному веб-сайті БДІПЛ.</p>
<p>Навчальні матеріали для викладання теми антисемітизму</p>	<p>Навчальні матеріали розроблені для семи країн-учасниць ОБСЄ у тісній співпраці з Будинком Анни Франк та експертами з кожної з семи країн. Матеріали адаптовані для кожної країни з урахуванням її історії і сучасних обставин, а також були перевірені на практиці. Вони поділені на три частини: Частина 1 присвячена історії антисемітизму, Частина 2 – сучасним формам антисемітизму; Частина 3 розглядає антисемітизм в контексті інших форм дискримінації. До матеріалів додається керівництво для викладачів.</p>
<p>Керівництво для викладачів з питань боротьби з антисемітизмом: навіщо і як?</p>	<p>У співпраці зі спеціалістами меморіалу «Яд Вашем» та експертами з різних країн-учасниць ОБСЄ БДІПЛ розробило керівництво для викладачів, в якому аналізуються сучасні прояви антисемітизму та надаються рекомендації щодо того, як реагувати на прояви антисемітизму в класі.</p> <p>Документ опублікований на офіційному веб-сайті БДІПЛ і перекладається зараз на інші мови.</p>
<p>Розширення участі осіб ромської національності в житті суспільства шляхом державної реєстрації</p>	<p>Проект «Рівні можливості для всіх» започаткований з метою розширення участі осіб ромської національності, які проживають у колишній Югославській Республіці Македонія, у громадському та політичному житті шляхом надання їм допомоги в отриманні особистих документів. Метою є посилення громадянської відповідальності серед груп ромів та у сприянні розвитку моделей співпраці на місцевому рівні між ромами та місцевими державними органами реєстрації актів цивільного стану.</p>

Інформаційна система з питань толерантності та недискримінації (TANDIS)

У жовтні 2006 року запущено громадський веб-сайт, який пропонує доступ в одній точці до:

- інформації, яка надходить від країн-учасниць ОБСЄ, громадських та інших організацій;
- урядових сторінок держав країн-учасниць, що надають доступ до національних ініціатив, законодавства, національних компетентних органів, статистичної та іншої інформації;
- тематичних сторінок з інформацією з різних ключових питань;
- міжнародних стандартів та документів;
- інформації від міжурядових організацій, включаючи звіти по країнам та щорічні звіти;
- інформації про майбутні заходи з питань толерантності та недискримінації.

Комплекс інструментів БДІПЛ для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, розроблений для громадських організацій

Інструмент	Опис
Навчальний план для методистів з питань насильства на ґрунті ненависті та організації взаємодії викладачів і експертів	Доопрацьоване видання довідника з питань насильства на ґрунті ненависті для громадських організацій: методи організації навчального семінару для громадянського суспільства з питань попередження злочинів на ґрунті ненависті та реагування на них в регіоні ОБСЄ.
Бюро скарг про насильство на ґрунті ненависті та мову ворожнечі в мережі Інтернет	БДІПЛ надає підтримку громадським організаціям в ініціюванні діяльності з моніторингу та створенні бюро скарг про випадки насильства на ґрунті ненависті та мови ворожнечі в Інтернеті.
Зустрічі та круглі столи для громадських організацій	БДІПЛ проводить та допомагає організувати тематичні круглі столи та підготовчі зустрічі для громадських організацій з метою надання представникам громадськості можливості розробити рекомендації для ОБСЄ та країн-учасниць.

<p>Доступ до відповідної інформації для громадських організацій</p>	<p>БДІПЛ підтримує стратегічні партнерські стосунки з міжнародною громадською організацією HURIDOCs⁴⁰ для забезпечення доступу до висновків та звітів, отриманих від громадських правозахисних організацій через пошукову систему HuriSearch, до каталогу якої входить понад 4500 веб-сайтів громадських правозахисних організацій.</p> <p>HuriSearch є пошуковою системою веб-сайту TANDIS (Інформаційної системи з питань толерантності і недискримінації) <http://tandis.odihr.pl>.</p>
<p>Підтримка громадських мереж та створення коаліцій</p>	<p>БДІПЛ підтримує розвиток громадських мереж та створення нових коаліцій з питань, пов'язаних із завданнями БДІПЛ.</p>

40 Human Rights Information and Documentation Systems International (міжнародні системи інформації та документації з прав людини): <<http://www.huridocs.org>>.

Інші ресурси ОБСЄ

---

1. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03, №12/04, №13/06:
<www.osce.org/mc/documents.html>
2. Рішення Постійної ради ОБСЄ №607 та №621:
<www.osce.org/pc/documents.html>
3. Законодавчі бази даних БДІПЛ ОБСЄ
англійською: <<http://www.legislationline.org>>
російською: <<http://www.legislationline.org/ru>>
4. Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин:
<<http://www.osce.org/hcnm>>
5. «Злочини на ґрунті ненависті у регіоні ОБСЄ: інциденти та реагування. Річний звіт за 2007 рік», - БДІПЛ ОБСЄ, 2008 рік:
<http://www.osce.org/documents/odihhr/2008/10/33851_en.pdf>
6. «Злочини на ґрунті ненависті у регіоні ОБСЄ: інциденти та реагування. Річний звіт за 2006 рік», - БДІПЛ ОБСЄ, 2007 рік:
<http://www.osce.org/odihhr/item_11_26296.html>
7. «Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті в регіоні ОБСЄ: огляд статистики, законодавства та національних ініціатив», - БДІПЛ ОБСЄ, 2005 рік: <http://www.osce.org/odihhr/item_11_16251.html>

Міжнародні та регіональні документи

---

1. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: <www2.ohchr.org/English/law/cerd.htm>
2. Комітет з ліквідації расової дискримінації (КЛРД): <www2.ohchr.org/English/bodies/cerd>
3. Загальні рекомендації Комітету з ліквідації расової дискримінації (зокрема, Загальна рекомендація №31 «Запобігання расової дискримінації в процесі відправлення і функціонування системи кримінального правосуддя» та Загальна рекомендація №15 «Організоване насильство на ґрунті етнічного походження»): <www2.ohchr.org/English/bodies/cerd/comments.htm>
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: <www2.ohchr.org/English/law/ccpr.htm>
5. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань: <www2.ohchr.org/English/law/religion.htm>
6. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>>
7. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>>
8. Загальнополітичні рекомендації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) №1-11 (зокрема, Рекомендація №7 «Національне законодавство у сфері боротьби з расизмом та расовою дискримінацією» та Рекомендація №11 «Боротьба з расизмом та расовою дискримінацією в роботі правоохоронних органів»): <www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/3-general_themes/1-Policy_Recommendations/_intro.asp#TopOfPage>
9. Рамкове рішення Європейського Союзу (28 листопада 2008 року) «Про боротьбу з окремими формами та проявами расизму та ксенофобії засобами кримінального права»: <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/08/st16/st16351-re01.en08.pdf>>
10. Американська конвенція з прав людини: <www.hrcr.org/docs/American_Convention/oashr.html>

Вибрана бібліографія

Публікації урядових, міжнародних та громадських організацій

1. «Злочини на ґрунті ненависті у регіоні ОБСЄ: інциденти та реагування», - БДІПЛ/ОБСЄ. – Річні звіти за 2006, 2007 роки: <www.osce.org/odihr/item_11_26296.html>
2. «Расистське насильство у 15 країнах-членах ЄС», - Європейський центр моніторингу расизму та ксенофобії (EUMC), квітень 2005 року: <<http://fra.europa.eu/fra/material/pub/comparativestudy/CS-RV-main.pdf>>
3. «Річний звіт за 2008 рік», - Агентство Європейського Союзу із основоположних прав: <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/ar08/ar08_en.pdf>
4. «Аналітичні звіти про расистське насильство по країнам», - EUMC: <http://fra.europa.eu/fra/index.php?fuseaction+content.dsp_cat_content&catid+425e247c33486>
5. «Захист статистики та даних про етнічні меншини у країнах Ради Європи: звіт за результатами дослідження», - Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН), листопад 2007 року: <www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ECRI/Ethnic%20statistics%20data%20protection.pdf>
6. Звіти за результатами моніторингу розбивкою по країнам за 1999-2008 рр.: <www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/4-Publications/1default.asp#TopOfPage>
7. «Расизм в Європі: незалежні звіти», - ЄКРН, 2001-2006 рр.: <http://www.enar-eu.org/?Page_Generale.asp?DocID=15294&la+1&langue=EN>
8. «Дослідження та звітна картка щодо злочинів на ґрунті ненависті», - Human Rights First, 2007 р.: <www.humanrightsfirst.org/discrimination/hate-crime/index.asp>
9. «Повсякденні страхи: огляд насильницьких злочинів на ґрунті ненависті в країнах Європи та Північної Америки», – Майкл МакКлінток. – Human Rights First, 2005 рік [McClintock, Michael, “Everyday Fears: A Survey of Violent Hate Crimes in Europe and North America”]: <www.humanrightsfirst.org/discrimination/pdf/everydayfears-080805.pdf>

10. «Меншини в облозі: злочини на ґрунті ненависті та нетерпимості в Російській Федерації», - Пол Лежандр. - Human Rights First, 2006 рік [LeGendre, Paul, "Minorities Under Siege: Hate Crimes and Intolerance in the Russian Federation"]: <www.humanrightsfirst.info/pdf/06623-discrim-Minorities-Under-Siege-Russia-web.pdf>
11. «Справа із Санкт-Петербургу», - Пол Лежандр. - Human Rights First, 2006 рік [LeGendre, Paul, "The Case of St. Petersburg"]: <www.humanrightsfirst.info/pdf/06623-discrim-Minorities-Under-Siege-St-Pete-web.pdf>
12. «Ми не вороги: злочини на ґрунті ненависті проти арабів, мусульман та тих, кого вважають арабами чи мусульманами, після 11 вересня», - Human Rights Watch, 2002 р. ["We are Not the Enemy: Hate Crimes against Arabs, Muslims, and Those Perceived to be Arab or Muslim after September 11"]: <www.hrw.org/reports/2002/usahate/usa1102.pdf>
13. «Керівництво з переслідування справ, пов'язаних зі злочинами на расистському або релігійному ґрунті», - Королівська прокурорська служба ["Guidance on prosecuting cases of racist and religious crime"]: <www.cps.gov.uk/Publications/prosecution/rrpbcropol.html>
14. «Злочини на расистському або релігійному ґрунті: політика Королівської прокурорської служби щодо переслідування справ», - Королівська прокурорська служба ["Racist and religious crime – CPS prosecution policy"]: <www.cps.gov.uk/publications/prosecution/rrpbcbook.html>
15. «Закони у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті», - Антидефамаційна ліга: <www.adl.org/99hatecrime/print.asp>
16. «Антиекстремістське законодавство та його застосування», - Олександр Верховський. Інформаційно-аналітичний центр «СОВА», 19 вересня 2007 року: <<http://xeno.sova-center.ru/6BA2468/6BB4208>>